

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA ir
LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS

VILNIUS ACADEMY OF ARTS and
LITHUANIAN CULTURE RESEARCH INSTITUTE

Alantė Valtaitė-Gagač

**XVII a.–XX a. 4 dešimtmečio sietynų
paveldas Lietuvoje**

**Historical Chandeliers in Lithuania
from the 17th Century to the 1930s**

**Daktaro disertacija
Doctoral Dissertation**

Humanitariniai mokslai, Menotyra (03H)
Meno istorija (H310)

Humanities, Art Criticism (03H)
Art History (H310)

Vilnius, 2015

Disertacija rengta Vilniaus dailės akademijoje 2009–2015 metais

MOKSLINĖ VADOVĖ:

Dr. Dalia Klajumienė

Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra 03H

Disertacija ginama Vilniaus dailės akademijoje Menotyros mokslo krypties taryboje:

PIRMININKĖ:

Dr. (hp) Rūta Janonienė

Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra 03H

NARIAI:

Dr. Lijana Natalevičienė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra 03H

Dr. Mindaugas Paknys

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra 03H

Dr. Dalia Ramonienė

Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra 03H

Dr. Agnius Urbanavičius

Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija 05H

OPONENTAI:

Dr. Girėnas Povilionis

Kultūros paveldo centras, humanitariniai mokslai, menotyra 03H

Dr. Dalia Vasiliūnienė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra 03H

Disertacija ginama viešame Menotyros mokslo krypties tarybos posėdyje

2015 m. birželio 18 d. 14 val. Dizaino inovacijų centre, 112 aud. (Maironio g. 3, 01124-Vilnius)

Disertacija ir jos santrauka išsiųsta 2015 m. gegužės 18 d.

Su disertacija galima susipažinti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo, Vilniaus dailės akademijos ir Lietuvos kultūros tyrimų instituto bibliotekose.

ISBN 978-609-447-163-6

The dissertation was prepared at Vilnius Academy of Arts during the period of 2009–2015

SCIENTIFIC SUPERVISOR:

Dr. Dalia Klajumienė

Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art Criticism, 03H

The Dissertation will be defended in front of the Academic Board of Art Criticism at Vilnius Academy of Arts:

CHAIRPERSON:

Dr. (hp) Rūta Janonienė

Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art Criticism, 03H

MEMBERS:

Dr. Lijana Natalevičienė

Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Art Criticism, 03H

Dr. Mindaugas Paknys

Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Art Criticism, 03H

Dr. Dalia Ramonienė

Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art Criticism, 03H

Dr. Agnius Urbanavičius

Lithuanian Institute of History, Humanities, History 05H

OPPONENTS:

Dr. Girėnas Povilionis

Center of Cultural Heritage, Humanities, Art Criticism, 03H

Dr. Dalia Vasiliūnienė

Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Art Criticism, 03H

The public defence of the dissertation will be held in front of Academic Board of Art

Criticism on June 18, 2015, 2 p.m., at Design Innovations Centre of Vilnius Academy of Arts, Room No 112 (Maironio str. 3, 01124, Vilnius)

The dissertation and its summary were sent out on 18 of May 2015.

The dissertation is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, and the libraries of Vilnius Academy of Arts and Lithuanian Culture Research Institute Vilnius, Lithuania.

SUMMARY

Historical Chandeliers In Lithuania from the 17th Century to the 1930s

The attention of scholars to the objects of applied art that have so far received little research attention – chandeliers – has considerably increased in Europe in the recent decades: in 2000, LIGHT and GLASS: European Society and Documentation Centre for Chandeliers, Light and Lighting was established in the Czech Republic, and in December 2010, the exhibition “Chandeliers, Jewels of Light” was opened in the Bellerive Museum in Zurich; a number of fundamental publications have appeared. All these works testify that chandeliers are returning to the research field of professional art. They are analysed not only as individual works of applied art, but also as interior elements.

In the early 21st century, various aspects of historical interiors and their separate elements became an object of research for both Lithuanian scholars and specialists in cultural heritage preservation. This attention is important not only for the attribution of the surviving works, but also for the restoration or recreation of lost interiors, their elements and details. The relevance of analysing the development and establishing the cultural value of light fixtures both in Europe and Lithuania has encouraged us to embark on the research on this topic.

The problem and relevance of research. The data of historical sources show that in the course of centuries, chandeliers received no less attention than other interior details. In addition to their main function of design or fastening of a light fixture, ceiling-mounted chandeliers with several branches performed the function of design, furnishing and decoration of the interior space. Due to the exceptional nature of their functioning (as single works of applied art in the interior suspended from the ceiling and mainly located in the centre of the room – the most spacious and visible place), chandeliers became light fixtures with the most sumptuous and decorative form of expression and, particularly from the 17th to the mid-19th century, symbolised secular or spiritual power and glory.

The development and surviving examples of Lithuanian chandeliers have hardly received any research attention before. Hence, the present paper is the first thorough and systematic scholarly analysis of the history of chandeliers in Lithuania and its historical territories.

Although it would seem that a large number of publications on European light fixtures including chandeliers have come out, there is still a lack of more thorough research on chandeliers of separate countries or regions and their workshops. The present research paper reconstructs the lost examples of chandeliers and presents the surviving examples that functioned in the territory of Lithuania from the 17th to the first half of the 20th century, and is a significant contribution to the studies of European chandeliers. With the increasing research on the interior furnishing and functional equipment of buildings in Lithuania, the present work fills the gap in the research on light fixtures, which so far has been mainly limited to individual objects or focused exceptionally on the surviving examples. The present research based on a thorough analysis of archival and historiographical sources and the surviving chandeliers allows us to form an all-inclusive and much wider view of the development and spread of chandeliers in Lithuania.

The research problem. For the lack of all-inclusive and generalising research, the main problem of the dissertation is the reconstruction of the features of chandeliers, their place in historical interiors, their production and import in Lithuania and its historical territories.

Statements to be defended:

1. From the 17th to the first half of the 19th century, chandeliers mainly decorated church interiors and the environment of magnates and rich noblemen. Being part of Christian and elite culture, in Lithuania these works of applied art reflected close cultural links with Western European culture.
2. Like in Western European countries, in Lithuania chandeliers of different types, forms and materials prevailed in different periods. Systemised data of the surviving chandeliers shows that we have not only examples of chandeliers typical of all Europe, but also those whose artistic expression is characteristic exclusively of this country.
3. The larger part of Lithuanian chandeliers, particularly those manufactured from the 19th century to the 1930s, are imported from foreign workshops and factories. A large part of light fixtures from this period found in Lithuanian churches was brought from workshops of church utensils and bronze ware in Warsaw.
4. Chandeliers always performed the function of lighting, but their aesthetical, representational and symbolic function was no less important. These works of applied art also functioned as a sign of national identity.

5. In Lithuania, the surviving chandeliers mainly date back to the period from the second half of the 19th century to the 1930s, while examples from the 17th to the first half of the 19th century are much less numerous. The practice of adapting old candle-type chandeliers for electric illumination that existed in the first half of the 20th century contributed to the fact that a larger number of them have survived until our days.

The object of research and the selection criteria. The object of research of this paper is chandeliers from the 17th century to the 1930s that have been recorded in written and iconographic sources and have survived until our days.

In the paper, chandeliers from sacral and secular (private and public) interiors are analysed. Due to the abundance and relative consistency of the analysed material, the research on the terminology and the dynamics of the spread of chandeliers in written sources was limited to the material of Catholic churches only. Chandeliers found in temples of other religious denominations (Evangelical Reformer churches and Jewish synagogues) are only used as analogues. Although the past appearance of light fixtures relevant for this research is reconstructed referring to the documents of private interiors (inventories and photographs of burghers' homes and manors) as well, only the examples held in Lithuanian and Belarusian museums and specimens found in public spaces are included in the catalogue of the surviving chandeliers. This decision was determined by the criterion of accessibility – chandeliers held in private interiors or private collections are hardly accessible or totally inaccessible and, thus, they have been excluded from the present research. Only the artefacts manufactured by professional masters are analysed, while ethnographic wooden specimens that were hung in rich peasants' homes and special chandeliers used for bridal showers are not considered. Finally, it is important to note that wall-mounted chandeliers, which sometimes formed a set with ceiling-mounted chandeliers, are not considered an object of research in this paper.

The concept of chandelier: Dictionaries of art, both compiled by Lithuanian specialists (*Dailės žodynas*, 1999) and published in other countries (*The Dictionary of Art*, Vol. 6. Grove, 1996; *New International Illustrated Encyclopedia of Art*. Vol. 5. 1988), define the term *chandelier* as a pendant or ceiling-mounted light with branches for several candles or light bulbs. According to the definition, the main condition allowing us to distinguish a chandelier from a pendant lamp is the number of light sources, which should be more than one. Due to their complex and magnificent structure, chandeliers, unlike other light fixtures, were meant to be hung in representational rooms and most often symbolised luxury.

The chronological limits of the research include the period from the 17th century to the 1930s. Above all, this chronology is dictated by the data of written sources: mentions of chandeliers are not found in church inventories or visitation acts of the dioceses of Vilnius and Samogitia from the 16th century, or in 16th century manor inventories. The surviving artefacts also imply that the research should begin with the 17th century: the earliest surviving chandeliers in Lithuania are dated to the early 17th century. The research ends with the 1930s. During World War II, several large metallurgical centres in Europe (Birmingham, Warsaw and others) were destroyed, and factories that manufactured chandeliers were closed (in 1939, the factories of *L. Bitchan*, *Józef Fraget*, *Norblin & Co*, *Bracia Buch* and *T. Groszkowski* ceased to operate in Warsaw), and their equipment was taken away or used for the war needs. This process took place in Lithuania as well, where at that time the companies that produced chandeliers in the early 20th century and in the interwar period, even in small quantities, ceased their activity. After World War II and in the period of Soviet occupation, the long-established traditions of production and trade also changed.

Territorial limits. Although the term “Lithuania” is used to define the territory in the title of the dissertation, the territorial limits include not only today's Lithuania, but also the central lands of the former Grand Duchy of Lithuania (hereinafter referred to as GDL) in the middle of the 18th century (the territory of today's Lithuania, Western Belarus and North Eastern Poland). A wider territory than contemporary Lithuania has been chosen not by accident: chandeliers – sumptuous and expensive artefacts – were commissioned and funded by the prominent magnate families of the GDL, mainly for their courts whose network often extended into Lithuania's historical lands, and for churches (not necessarily located in the territory of today's Lithuania). Only a complex analysis of chandeliers from a wider area may allow us to form a more precise picture of the main and most characteristic tendencies of the development of these works of applied and decorative art. The geographic coverage of the field of research and the selection principles in compiling a catalogue of the surviving chandeliers are explained in more detail in the description of the latter appendix to the paper.

The aim of the research. The scarce surviving examples of chandeliers that functioned in the territory of Lithuania do not reveal the real picture of the spread, forms, materials, décor and variety of manufacturers of the works of applied art under discussion and, thus, the aim of the paper is to reconstruct the general view of chandeliers in Lithuania and its historical lands in the given period.

The objectives of the research are as follow:

- To present the main types of chandeliers developed in Europe and their production centres;
- To establish and present the terminology used in reference to chandeliers in the written sources of Lithuania from the 17th century to the 1930s;
- To show the spread of various typological varieties of chandeliers in Lithuania;
- To analyse the social spread of chandeliers (customers and patrons) and its changes and, referring to this analysis, to deny or confirm the hypothesis of a chandelier as an object of luxury;
- To compile a catalogue of surviving chandeliers in Lithuania and its historical lands (held in museums and various interiors);
- To present insights on (surviving and not surviving) Lithuanian chandeliers, their artistic and culturological features, and to show their value and meaning in the panorama of the cultural heritage of Lithuania.

The methods of research. In the analysis of the development and heritage of chandeliers in Lithuania from the 17th century to the first half of the 20th century, *empirical collection and systematisation of data* was mainly used. In analysing the artistic features of the chosen objects, the instruments of *formal analysis* were applied. As the topic has received little research attention, the *descriptive and analytical* methods were also used. The larger part of chandeliers from the period under discussion did not survive in Lithuania, but there is a great deal of information about them in published and unpublished iconographic sources. The possibilities of theoretical *reconstruction* helped restore the view of chandeliers in the past while referring to these sources. In presenting the causal relations of the functioning of chandeliers, the *historical* method was used, which allowed us to reveal a wider historical context of this phenomenon. Besides, the *statistical* method was helpful in processing the data found in the visitation acts of dioceses and inventories of manors, burghers' homes and churches. The *comparative* method was helpful in comparing the production of different masters and workshops both in Europe and Lithuania. The *typological* method was used in dividing chandeliers into groups according to their forms, materials, number of branches and other features. *Stylistic and attributional analysis* was mainly used in compiling an important appendix to the paper – a catalogue of surviving chandeliers. The latter method helped establish not only the time of production, but also the workshop and the place of production of the objects under discussion.

Literature and sources. The research on Lithuanian chandeliers is extremely fragmented. To date, there have not been any research overviews of these works of

applied art as a whole, and only descriptions of individual chandeliers appeared in various publications: the chandeliers of the churches in Griškabūdis, Ilguva, Aukštoji Panemunė in Kaunas, Kudirkos Naumištis and Juodeikiai were thoroughly described from the viewpoint of stylistic analysis and attributed by Regimanta Stankevičienė, Gabija Surdokaitė and Teresė Jurkuvienė (continued publication *Lietuvos sakralinės dailės katalogai* [Catalogues of Lithuanian Sacral Art], 2000, 2006, 2012). In a many-volume work of similar nature prepared by Polish scholars (*Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, 2003, 2006, 2010), chandeliers of sacral buildings in Belarus are discussed. In her monographs, the art historian Marija Matuškaitė analyses antler chandeliers that were popular in the 17th century and have scarcely survived, and in particular, the deer head shaped chandelier that hung in the Zapyškis church (*Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje* [Early Wooden Sculpture and Decorative Carving in Lithuania], 1998; *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio* [Lithuanian Sculpture Before the Middle of the 17th Century], 2007). A researcher into the heritage of the Counts Tyszkiewicz, Aldona Snitkuvienė, gives a detailed description of a chandelier in the Archcathedral Basilica of the Holy Apostles Peter and Paul in Kaunas (*Raudondvaris. Grafai Tiškevičiai ir jų palikimas* [Raudondvaris. The Counts Tyszkiewicz and Their Heritage], 1998). Similar descriptions of chandeliers that are or were hanging in various locations but did not survive are also found in other publications by Lithuanian researchers. Collections of light fixtures including chandeliers, held by public cultural institutions, are comprehensively presented in museum publications: 17th–19th century chandeliers held at the National Museum of Lithuania are discussed in a catalogue compiled by Klaudija Kačinskienė and Ona Mažeikienė (*XV–XX a. pr. apšvietimo priemonės* [Light Fixtures from the 15th to the Early 20th Century], 1980); the Šiauliai “Aušra” History and Ethnography Museum, which boasts a somewhat smaller collection of chandeliers, presented them in a catalogue published in 1986. It is important to mention the fragmentary research on light fixtures including chandeliers used by the residents of Vilnius from the 17th to the 18th century, conducted by Stasys Samalavičius. His research is particularly valuable in regard to the references to archival sources and an attempt to analyse the terminology of light fixtures in the documents of this nature. The Vilnius County Archives (VAA) hold a typewritten manuscript titled *The Interior Light Fixtures of Vilnius Buildings in the 17th–18th Century and Their Use* prepared by this historian in 1978. A revised text titled *The Elements of Wall Decoration and Interior Lighting in 17th–18th Century Flats of Vilnius Residents* was published in the magazine *Architektūros paminklai* (Monuments of Architecture) in the same year.

The majority of works by this prolific historian, including an article on light fixtures, were included in the book *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII a.* (The Culture and Daily Life of the City of Vilnius in the 17th–18th Century) in 2012. Antanas Rimvydas Čaplinskas presented a somewhat more concise overview of light fixtures of the residents of Vilnius before the late 18th century (*Vilniaus istorija. Legendos ir tikrovė* [History of Vilnius. Legends and Reality], 2010). Due to the similarities of chandelier and mirror terminology, useful sources of reference that helped solve the questions that arose during the present research were the book *The Mirror: A History* by the French researcher Sabine Melchior-Bonnet (2005) and the research on historical mirrors in Lithuania by Indrė Užuotaitė presented in the article *Istoriniai veidrodžiai Lietuvoje* (Historical Mirrors in Lithuania, in: *Kultūros paminklai* [Cultural Monuments], 2010). Another source of reference was Polish dictionaries explaining the terminology used from the 16th to the 19th century (*Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde*, 1855; *Słownik polszczyzny XVI wieku*, 1979).

The research by Jolita Mulevičiūtė and Lijana Štavičiūtė-Natalevičienė was valuable in helping to understand the context of the development of crafts in Lithuania from the second half of the 19th century to the 1930s. The articles by Skirmantė Smilingytė-Žeimienė and Rita Škiudienė described the processes of operation of workshops and manufacture of goods in the second half of the 19th century. The publications by Lijana Štavičiūtė-Natalevičienė and Algimantas Miškinis provided useful information on the exhibitions of agriculture and industry held in Lithuania from the second half of the 19th century to the 1930s. In her book *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje* (The Art of Vilnius in the Early 20th Century, 2002), Laima Laučkaitė-Surgailienė devoted much attention to the banker and active public figure Juozapas Montvila who revived the crafts, held exhibitions and trained the aesthetic taste of the residents of Vilnius. An article by Karolis Kučiauskas *Pirmosios elektrinės Lietuvoje* (The First Electric Power Stations in Lithuania, 2011) and the book *Lietuvos energetika* (Lithuanian Energetics, 1982) by Stasys Bilys helped us prepare a brief presentation of the development of the first electric power stations in Lithuania.

Already since the late 19th century, international scholars considered light fixtures an important object of research that could tell much about the development of European culture; therefore, there are a number of comprehensive studies that can be helpful in analysing historical Lithuanian chandeliers in a wider context and looking for information on the main production centres or the use and spread of terminology. One of the earliest works of this kind by the French author Henry Rene Allemande (*Histoire du Luminaire: Depuis L'époque romaine jusqu'au XIX*

siècle, 1891), a comprehensive book by Kurt Jarmuch published much later (*Lichter leuchten in Abendland: Zweitausend Jahre Beleuchtungskörper*, 1967), and a concise publication *The Chandelier Through The Centuries* by the American Kerri McCaffety (2007), which analyse the development of all kinds of light fixtures in Europe, helped us prepare an overview of the development of chandeliers in Europe. An excellent publication *An Artefact and a Miracle of Nature* (*Artefakt und Naturwunder. Das Leuchterweibchen der Sammlung Ludwig*, 2011), recently published in Germany and analysing antler chandeliers, allowed us to present these ceiling-mounted lights widespread in the Middle Ages in greater detail in this research. The book *Dinanderie: A History and Description of Medieval Art Work in Copper, Brass and Bronze* (1910) by John Tavenor Perry was useful in specifying the information on the city of Dinant, an important centre of production of copper, bronze and brass ware from the 11th to the mid-15th century. A book-catalogue of glass and crystal chandeliers before 1810 by the researcher Käthe Klappenbach was particularly helpful in describing the production centres of glass chandeliers (*Kronleuchter: Mit Behang aus Bergkristall und Glas sowie Glasarmkronleuchter bis 1810*, 2001). This monograph also provided a great deal of useful information on the historical terms of chandeliers – *lustre*, *chandelier*, *pajak*, *arañas* and *chioccha*. The articles “18th Century Bohemian Crystal Chandeliers” and “19th Century Bohemian Crystal Chandeliers” by Jarmila Brožova in the periodic publication *Glass Review* (1981, 1983) shed light on the development of Bohemian glass workshops. The monograph *The English Glass Chandelier* (2000) by Martin Mortimer and the book *Irish Glass* (1920) by M. S. Dudley Westropp were particularly useful in looking for information on English and Irish manufacturers of glass chandeliers. The article “Pendant Glass Chandeliers in Silesia in the 18th–19th Centuries” (*Rocznik Sztuki Slaskiej*, 1971) by Anna Chrzanowska was used for an overview of glassmaking workshops in Silesia. A large part of chandeliers in Lithuania from the second half of the 19th century to the 1930s originated in Poland; that is why the research of Polish colleagues is particularly valuable. The important monograph *Polish Chandeliers and Candleholders* (*Polskie lampy i świeczniki*, 1990) by Jerzy Hołubiec allows us to compare the use of terminology in Poland and Lithuania and provides information on the workshops of the Brothers Hempel (Braci Hempel), the Brothers Łopieńscy (Bracia Łopieńscy), the Brothers Borkowscy (Bracia Borkowscy), Gustaw Roszkowski, Antoni Marciniak and Jan Serkowski, which operated in Warsaw from the 19th to the first half of the 20th century, their artefacts and the development of their forms. Information on the latter topic can also be found in the publication *Bronze Casting in Warsaw in the 19th–20th Centuries* (*Brązownictwo Warszawskie*

XIX i XX wieku: od Norblina do Łopienskich, 1999) by Małgorzata Dubrowska and Andrzej Sołtan. Catalogue of the surviving historical light fixtures in Russia (К. А. Соловьев, *Русская осветительная арматура XVIII–XIX вв.*, 1950) helped understand their features. Information on the activity of workshops was provided by various sources on the internet, L. A. Demytyeva's article (*Художественный металл России*, 2001) and Igor Sichev's comprehensive book *Russian Bronze* (*Русская бронза. Энциклопедия русского антиквариата*, 2003).

The research into the development of Lithuanian chandeliers would not have been possible without a complex analysis of historical **archival written and iconographic sources**. The search for references to chandeliers in the documents from the 17th to the first half of the 20th century has revealed that the most eloquent in this respect are church inventories and visitation acts. The reconstruction of 17th century chandeliers in churches is based on the most coherent and best surviving documents – the visitation books of the churches of the Vilnius diocese from 1633–1645 and 1653–1654 held in the Manuscript Department of the Vilnius University Library (VUB RS), and several surviving 17th century visitation documents held in the Lithuanian State Historical Archives (LVIA). The work was very much facilitated by the publications of sources that appeared in the recent years: *Visitation Acts of the Samogitian Bishop Casimir Pac from 1675–1677* (2011) and *Visitation Acts of the Samogitian Diocese from 1611–1651* (2011). Several individual church documents from the 17th century held in VUB RS were analysed. It is more difficult to explore 18th century chandeliers due to a very small number of surviving general visitation documents. Visitation acts of churches in the Kaunas, Ukmergė, Breslau and Pabaiskas deaneries conducted by Bishop Ignacy Jakub Massalski from 1782 to 1789 fully survived and were published by the employees of the Catholic Academy of Sciences in 2001–2010. Besides, the visitation acts of the churches of the Oszmiana deanery from 1782 to 1789 are held in the Manuscript Department of the Wróblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences (LMAVB RS), and the visitation acts of a church in the Radun' deanery from 1797 are held in LVIA. More references to chandeliers were found among the scarce surviving 18th century documents in the above mentioned Lithuanian archives and manuscript departments of libraries. The acts of general visitations of the Vilnius and Samogitian dioceses from 1820 to 1821, which are held in LVIA, provided some descriptions of chandeliers that decorated churches in the 19th century: manuscript documents of 11 deaneries of the Samogitian diocese (Alsėdžiai, Batakliai, Joniškis, Krakiai, Rietavas, Skuodas, Šeduva, Šiluva, Varniai, Veliuona and Vieksniai) and 13 deaneries of the Vilnius diocese (Brest, Grodno, Kaunas, Kupiškis, Lyda, Nowogródek, Oszmiana, Pabaiskas,

Pruzhany, Slonim, Upytė, Vilnius and Wołkowysk) were analysed. Individual inventory and visitation acts from 1800–1899 held in the collections of LVIA and VUB RS were quite essential in specifying the development of concrete chandeliers or their terminology.

Documents containing descriptions of manors and burghers' houses are no less important for the reconstruction of the appearance of chandeliers in the past. Like in the case of churches, their inventory descriptions are one of the most important 17th century sources for the analysis of the material culture of manors. Several references to chandeliers were found among a large number of 17th century inventories collected and published by Konstantinas Jablonskis and Mečislovas Jučas (*17th Century Inventories of Lithuania*, 1962). Several valuable descriptions of 17th century chandeliers were discovered in VUB RS (a file on the Tyzenhauz family tree and possessions). The publication *Inventory Description of Feudal Land Properties in Lithuania* (1963) was useful for the selection of 17th–19th century documents held in LMAVB RS. While referring to short inventory descriptions held at the library, 18th and 19th century manor documents were analysed. 18th century manor inventories published in the book *Акты издаваемые Виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ* (1914) were helpful in the search for chandeliers in manor interiors.

With the aim to find out if chandeliers were used by representatives of the burgher class, a large number of 17th and 18th century household property inventories of the burghers of Vilnius held in LVIA was examined. Inventories of movable and immovable property were studied. 19th century documents held in LVIA and LMAVB RS were analysed. In addition to the above-mentioned sources, excerpts (from the sources held in various Lithuanian archives and 19th century periodical publications) collected by Vladas Drėma and published in the multi-volume publication *Vilniaus namai archyvu fonduose* (Houses of Vilnius in the Archival Holdings, vol. 1–13, 1998–2007) were useful in the search for descriptions of the houses of Vilnius. The published 16th–18th century house and property inventories of the burghers of Poznan (*Inwentarze mieszczańskie z lat 1528–1635: z ksiąg miejskich Poznania*, 1961; *Inwentarze mieszczańskie z wieku XVIII: z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania*. T. 1–2, 1962, 1965) were analysed in order to have a better idea of the furnishing of burghers' homes.

Unlike, for example, liturgical goldsmith's items, chandeliers were very seldom marked with hallmarks of workshops and masters. This aspect, which is disadvantageous for the research, reveals the necessity of drawings or catalogues of artefacts produced by former workshops for a comprehensive study and identification of chandeliers. The Warsaw National Library holds valuable

catalogues of the workshops of the Brothers Borkowscy, A. Marciniak, J. Serkowski, J. Szpetkowski and G. Roszkowski with drawings of the produced artefacts, which allow comparing them with the surviving examples. The catalogues of the famous French company *Baccarat* from 1903–1904 and the Italian workshop of light fixtures and mirrors *Napoleone D'. Candiani* from 1883, which are held at the Library of the Warsaw National Museum, a catalogue of chandeliers from the 1920s and 1930s manufactured by the still operating *Palme* workshop in the Czech Republic, which is held at the Department of Old and Rare Publications of the Vilnius Academy of Arts, the catalogue *Beleuchtungskörper* of an unidentified factory of light fixtures in Berlin from 1910, which is held at the Rare Books Department of the Wróblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences (LMAVB RSS), and finally, a catalogue of A. Petronis's warehouse and workshop of church utensils in Kaunas from 1914 helped the author of the paper to attribute the chandeliers that have survived or were captured in photographs in Lithuania. A large number of published sources were analysed in search of information on the artefacts, their manufacturers and suppliers in Lithuania from the mid-19th century to the 1930s. Quite many advertisements of manufacturers and suppliers as well as other useful information was found in the issues of the daily *Kuryer Litewski* from 1905, 1906 and 1908, the *Dziennik Wilenski* from 1906, 1908, 1924, 1925 and 1927, the *Vilniaus žinios* from 1904–1909, the catalogue of the first Vilnius exhibition of agriculture and crafts of 1902, the catalogue of the exhibition of home furnishing and gardening held in Vilnius in 1909, catalogues of exhibitions of agriculture and industry from 1922, 1924, 1925, 1928 and 1930, guidebooks to Vilnius compiled by Alexander Vinogradov from 1904 and 1908, Vilnius address books-calendars *Visas Vilnius* (All Vilnius) from 1909 and 1911–1915, other Vilnius address books-guides from 1900, 1910 and 1915, a guidebook to the Klaipėda region titled *Vadovėlis po Klaipėdos kraštą ir žemaičių bei prūsų paribius* (A Guide to the Klaipėda Region and the Outskirts of Samogitia and Prussia, 1924) and a one-off publication of the Kaunas electric power station *Elektros žinios* (The Electricity News, 1928).

Besides, the descriptions of chandeliers included in the register of valuable cultural objects of the Republic of Lithuania compiled by the employees of the Cultural Heritage Centre, as well as the chandelier restoration records in the archive of the Pranas Gudynas Restoration Centre under the Lithuanian Art Museum and the former Republican Trust for the Restoration of Cultural Heritage were very useful for the selection of the surviving chandeliers and data specification.

In addition to the above-mentioned historical sources, the reconstruction of the past was facilitated by the analysis of historical photographs of sacral and secular interiors at the Molėtai Museum of Regional Ethnography, the Archives of the Cultural Heritage Centre, the Lithuanian Central State Archives (LCVA) and the publications by Roman Aftanazy (*Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. T. 2–4. 1992).

The novelty and importance of the work. The present dissertation is the first scholarly paper to analyse the history of chandeliers in Lithuania from the 17th century to the 1930s on the basis of archival sources and surviving examples. The research has revealed the significance of chandeliers for the material culture of Lithuania, which has been little realised. While referring to the authoritative research by international authors, a typological classification of chandeliers has been developed for the first time. Not only the general cultural features, but also, in separate cases, the exceptionality of Lithuania in the context of the development of European chandeliers has been brought out. The analysis of a large number of written documents has helped the author to establish the terminology of chandeliers in historical sources for the first time, which can serve in the future to continue the research on various aspects of the development of these works of applied art in Lithuania. In many cases the author of the dissertation has established the manufacturers, traders and users of the chandeliers that decorated Lithuanian buildings. The surviving examples of chandeliers scattered in various repositories and locations have been collected and presented for the first time in the catalogue, some workshops have been established and some analogues have been found. The present research including an important appendix, *A Catalogue of Surviving Chandeliers*, may serve as a theoretical basis for further research on material culture (interiors and applied art) and socio-cultural research (elite culture, the phenomenon of luxury) not only in Lithuania, but also in other European countries.

The structure of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three parts, conclusions, lists of sources, references and illustrations, illustrations, appendices, summaries in English and Lithuanian, a list of scholarly papers and brief information about the author of the dissertation. In the introduction, the problem of the dissertation and its relevance is discussed, the statements to be defended are presented, the object of research, its selection criteria and territorial and chronological limits are defined, the aims and objectives of the research are formulated, the methods of work are

described, the sources and literature are presented, and finally, the structure of the paper is discussed.

I. Some aspects of the origin of chandeliers and their manufacture in Europe. In the first part, which comprises two chapters with subchapters, a wider European context of the development of chandeliers is introduced. For the first time, the origin, development and spread of the forms of pendant light fixtures are systematically overviewed, and the main production centres and workshops of European chandeliers before World War I are discussed. This part of the research is particularly important and essential in order to better understand the features of the development of Lithuanian chandeliers and their links with other European countries.

1.1. Typology. In this chapter consisting of five subchapters, the main historically formed constructive types of chandeliers are presented. Their origin, the periods of their appearance and prevalence, and the territory of their spread is explained. The names and division into types are presented referring to important international publications, and the concepts describing the types of chandeliers in the texts by Lithuanian authors are also taken into account.

1.1.1. Ring-shaped chandeliers are one of the most archaic artefacts of the Romanesque period. As their name indicates, these chandeliers consist of a ring, or corona, suspended on chains from the ceiling, to which cups or arms with cups for holding candles are attached. The earliest and most magnificent 11th-12th century examples that have survived until our days are mainly found in various temples in Germany, but in the past, quite many European churches boasted chandeliers of this type with a richer or more modest décor. Ring chandeliers also decorated secular buildings – town halls and halls of castles and palaces. In addition to the above-mentioned issues, the symbolism of these light fixtures and its links with Byzantine chandeliers are discussed in this subchapter.

1.1.2. Baluster chandeliers. It is the best known and most widespread type of chandeliers having a single main stem or rod, to which arms with candleholders are attached. One-rod chandeliers date back to the 12th-13th century, when primitive ceiling-mounted chandeliers – *candlebeam/candylbeme* – were used. With each arrival of a new style, light fixtures of one-rod structure would be given a new appearance and décor. *Dutch* or, in other words, spider-shaped, *chiocche* and other chandeliers that prevailed in different periods are discussed in the text.

1.1.3. Melusines (German *Lusterweibchen*) are chandeliers composed of a carved wooden sculpture with a shield for a coat of arms or an inscription, and antlers with candleholders, which were widespread in the period of Renaissance. The earliest

mentions of antler chandeliers in written sources known in Europe go back to the first half of the 15th century, but the abundance of the surviving examples shows that they enjoyed a peak of popularity in the 15th–16th century. The spread of these pendant chandeliers and their functioning in different interiors and symbolism is also discussed in the text.

1.1.4. Frame chandeliers are pendant light fixtures of a cage structure composed of cast, bent or forged rods. The first known frame chandeliers were widespread in Prussian historical lands, Finland and Sweden. Their archaic forms and examples are discussed. Chandeliers named after the Holy Roman Empress, Maria Theresa, also belong to the group of frame chandeliers. In this subchapter, their features are described and explained for the first time.

1.1.5. Dishlight chandeliers appeared in the period of the revival of the art of classical antiquity in the late 18th century. A chandelier of this type consists of a metal, glass or alabaster dish with cups or arms with cups for candles, suspended on three or more chains. The source of inspiration for chandeliers of this type is oil lamps that were widely used in ancient Rome.

1.2. The main production centres of chandeliers. In the second chapter consisting of three subchapters, the main production centres of European chandeliers are reviewed. Chandeliers were imported to Lithuania from various manufacturers in Poland, Russia, Latvia, Czech Republic, Austria, Germany, France, England and Italy. As so far there has been no information on these centres in Lithuanian historiography, the chapter significantly supplements the understanding of the development and manufacture of light fixtures in Europe.

1.2.1. The production centres of metal chandeliers in Europe before the late 18th century. In the first subchapter, the earliest production centres of metal artefacts in Germany, Belgium, Poland and France are presented. The factors that determined their emergence are discussed and prominent masters are mentioned.

1.2.2. The production centres of crystal, glass, porcelain and faience chandeliers in Europe in the 17th–19th century. According to the data of international researchers, in the late 16th and 17th century chandeliers began to be decorated with rock crystal drops. This subchapter presents the centres where these fragile and highly expensive elements of décor were processed – Milan and Bohemia. From the last quarter of the 17th century and the early 18th century, glass or lead glass chandeliers were produced by glassmakers of Bohemia, France, Italy and Great Britain, and somewhat later, Silesian, Spanish, Irish and Russian artisans mastered this art. The most famous workshops that operated in the past and are still in operation are presented along with the features of their artefacts. In the 18th century, porcelain and faience pendant and table candleholders were no less

popular. The workshops of *Meisen*, *Capidamonte* and *Sevres* that manufactured them are discussed. Lithuanian secular and sacral interiors were decorated with glass and maiolica chandeliers not only from foreign countries, but also from the GDL and the Kingdom of Poland, and in this subchapter, the activity of the workshops of Naliboki, Urechye, Lubaczów and Nieborów is reviewed.

1.2.3. Industrial production of chandeliers in Europe from the 19th century to the 1930s. The wave of industrial revolution in Europe replaced manual work with cheaper machine production. In this chapter, the impact of this process on chandelier manufacturers and consumers is briefly surveyed. The new production centres of light fixtures in England, Germany, Austria, Russia and Poland are discussed. The workshops of the latter countries are given more attention, as quite many of their artefacts have survived in Lithuania.

II. Descriptions of Lithuanian chandeliers in 17th–19th century documents of churches and secular buildings. In the second part of the dissertation, the author looks for manifestations of the functioning of chandeliers in different social contexts: the discovered references to chandeliers in the inventories of manors belonging to the nobles and the clergy, burgher's homes, and descriptions of church chandeliers funded by patrons are analysed. The varying names of chandeliers in the written sources from the 17th to the 19th century are presented. Information of various nature found in documents is systemised: what types of chandeliers decorated residential, public and sacral buildings, from what materials they were manufactured, how many of them were hung on the premises and in what spots they were found.

2.1. Chandeliers in 17th century documents and their surviving counterparts. An analysis of a considerable number of historical documents has revealed that the Polish terms *lichtarz wiszący*, *corona* and *głowa jelenia* were mostly used in reference to chandeliers in the 17th century. In this subchapter, references to chandeliers found in the descriptions of the living environment of the elite (the ruler, magnates and the bishop) and the burghers of Vilnius are discussed. A consistent analysis of well-preserved church documents has indicated that in the second half of the 17th century, chandeliers were a frequent element of sacral interiors. Six or twelve arm brass chandeliers were dominant, but seventeen and twenty-four arm iron, cast iron or silver pendant chandeliers occurred as well. Data of the written sources is compared with the surviving examples.

2.2. Chandeliers in 18th century documents and their surviving counterparts. A complicated political, demographic and economic situation in the country determined that references to chandeliers in 18th century sources were far less numerous than in the 17th or 19th century. Pendant light fixtures were called *lichtarz wiszący*, and the new

terms *giryden / żyrandol*, *pajqk* and *lustro* were also used in documents. The latter term is analysed much wider in this chapter, as it was also often used in reference to mirrors and wall-mounted candleholders with reflectors. In the late 18th century, glass and crystal chandeliers appeared both in secular and sacral buildings. The illumination project for the hall of the Sapieha palace in Grodno and the light fixtures in the Grodno residence of the Hetman of the GDL Michał Radziwiłł, the Kotłów manor and the Piuromont manor in Vilnius are analysed and compared with international examples. Rare and protected 18th century Lithuanian chandeliers and chandeliers captured in photographs are discussed.

2.3. Chandeliers in 19th century documents and their surviving counterparts. In the 19th century, the predominant term for pendant light fixtures was *pajqk*, and some chandeliers were referred to as *żyrandol* and *lichtarz wiszący*. Glass and crystal chandeliers, which were fashionable in all Europe, prevailed both in sacral and secular interiors in Lithuania. There were quite a large number of wooden coloured, decorated, silvered and gilded light fixtures in churches. The amount of ceiling-mounted chandeliers grew: quite many temples had two or three, and occasionally, even four or five chandeliers. The features of Rorate Mass chandeliers mentioned in 19th century sources are analysed. Judging from the surviving examples and iconography, coloured Venetian glass, porcelain and maiolica chandeliers were fashionable in the environment of rich noblemen and magnates. The analysis of the sources that depicted festivities and balls has revealed that chandeliers were an inseparable attribute of elite festivities and balls.

III. Chandeliers in the epoch of changes from the second half of the 19th century to the 1930s. In the third part of the paper consisting of four chapters, the author seeks to reveal the value of the relatively recent and so far little analysed chandeliers. The surviving and not surviving examples most typical of the period in Lithuania are presented, and the directions of their import in different political periods are traced.

3.1. Industrial and political contexts in Europe and Lithuania. In this chapter, the cultural and historical factors of industrial Europe that influenced the manufacture and status of chandeliers from the middle of the 19th century to the 1930s are presented. The first world and Lithuanian industrial exhibitions and fairs, and their participants – manufacturers of light fixtures – are discussed. The activity of the first electric power stations and the means and ways of promoting electric lighting in Lithuania are analysed. With the help of iconographic sources, the author of the paper analyses the attitude to early chandeliers and the factors that determined it. It has been noticed that

in many cases people were not in a hurry to discard pendant candle-type chandeliers and electrified them.

3.2. The change of forms, styles and status of chandeliers. In this chapter, chandeliers from the second half of the 19th century to the 1930s presented in the catalogue of the dissertation are discussed and grouped, and the reasons for the predominant repetition of forms of one or another historical style in these chandeliers are analysed. In the period of independent Lithuania, grass snake shaped chandeliers were highly valued; the author tries to understand the reasons of this phenomenon. Processes influenced by electric lighting were reflected in the advertisements of manufacturers and suppliers of light fixtures in the Lithuanian press: in the first half of the 20th century, not all pendant light fixtures with branches were called chandeliers, and different chandeliers were recommended for premises of different function. Catalogues of international producers show that in the age of electric power characterised by huge changes, large magnificent ceiling-mounted light fixtures with multiple branches meant for representational and more sumptuous interiors were still called chandeliers.

3.3. Production of chandeliers in tsarist Russia and independent Lithuania. In the second half of the 19th century, the development of industry in Lithuania became more active, and along with textile and wood processing factories and paper mills, metal processing factories were founded. The workshops of Petras Vileišis, Z. M. Gaidys, A. Lavrinovičius and M. Neviadomskis that manufactured chandeliers are analysed in this chapter. However, these workshops were not involved in mass production of light fixtures, and the majority of consumers in Lithuania used chandeliers imported from other production places in tsarist Russia. The examples of chandeliers manufactured in Latvian, Russian and Polish workshops, which have survived in Lithuania, are discussed referring to the manufacturers' catalogues with images of pendant chandeliers and the information about the features characteristic of artefacts of certain countries. A particularly large number of chandeliers for sacral interiors were imported from Warsaw, which was a large metallurgical centre. Original chandeliers created by the Lithuanians Jonas Kova-Kovalskis, Stasys Kudokas, Vladas Jukšta and Steponas Narembskis are also discussed in this chapter.

3.4. Suppliers and import of chandeliers. Church utensil or metal processing workshops that manufactured individual chandeliers in Lithuania could not satisfy the demand for light fixtures that arose in the early 20th century and, thus, various manufacturers from both the Russian Empire and various European countries exported them to Lithuania in large numbers. As can be seen from the early 20th century press advertisements,

haberdashery, music and other shops owned by M. B. Ejges, T. Odyniec and Ch. Dinces in Lithuania sold lamps and chandeliers produced in foreign countries. Like in Western Europe, private and public interiors in Lithuania were decorated with luxurious chandeliers produced by *Meisen, Baccarat, Moser* and *Elias Palme* workshops. The directions of import under discussion are confirmed by the analysis of the sources and the surviving chandeliers.

In the **conclusions**, the tendencies, relations and features of the development of chandeliers in Lithuania that have been revealed during the research are generalised in the all-European context. An important part of the dissertation is a **catalogue of chandeliers**, which not only obviously demonstrates the quantity and variety of the surviving chandeliers, but also vividly supplements the analysis presented in the text. The catalogue contains photographs of chandeliers found in Lithuanian and Belarusian museums and public spaces, information about the time and place of their production, workshops/masters, materials, patrons, inscriptions, analogues and references in literature and sources. A glossary of constructional parts of chandeliers should help avoid misinterpretation of concepts. The appendices also include three tables with data from the descriptions of chandeliers found in 17th, 18th and 19th century church documents. The paper is supplemented with abundant visual material, which is included in the appendices.

Conclusions

The analysis of the works of applied art – chandeliers – like a piece of mosaic contributes to a wider and more comprehensive understanding of both the material and intangible culture of Lithuania. The facts on Lithuanian chandeliers presented in relation to the development of light fixtures in Europe helped reveal the processes that were typical of all Europe and exclusively characteristic of this country:

- The analysis of the groups of sources pertaining to different social classes confirmed the hypothesis of a chandelier as an object of luxury. With the consolidation of Christianity in Lithuania, chandeliers were used to decorate church interiors. These expensive works of applied art were found in the environment of magnates already in the 17th century, and in the 19th century, they were a frequent detail in the representational interiors of the court palaces of the middle nobility. Unlike the inhabitants of other European cities, the residents of Vilnius owned very few pendant light fixtures with multiple branches. All the above shows that chandeliers were a phenomenon of elite and Christian culture, which arrived in Lithuania along with Western culture.

■ The main stages of the development of chandeliers that manifested themselves in this country are characteristic of Western European countries as well. The earliest ring-shaped, baluster, frame, dish light chandeliers and Melusines (*Lusterweibchen*) were found in Lithuania. Both their forms and materials varied from iron, cast iron and wood to brass, bronze, glass, crystal and silver. Due to the difficult economic situation and the slow growth of town and manor culture, the establishment of ring-shaped and glass chandeliers was belated. On the basis of the surviving examples and the data of the written sources, a unique phenomenon of the GDL and the Kingdom of Poland – the existence of deer head shaped chandeliers with antlers in the 17th century – was revealed. It was also discovered that chandeliers with grass snake shaped branches exclusively characteristic of Lithuania were very popular in this country in the last century.

■ The surviving examples and the data of the sources show that chandeliers were not only imported, but also manufactured in Lithuania. However, due to the lack of economic and natural resources, glass and maiolica workshops established by the magnates of the GDL at their courts or foundries that operated in large cities did not become important centres of chandelier production. The larger part of pendant light fixtures in sacral and secular interiors consists of artefacts brought from the cities of neighbouring Germany and Russia. Like other European countries, Lithuania imported these artefacts from the factories of Austria, Czech Republic, Italy, France and England. In the late 18th and the first half of the 19th century, quite many chandeliers were imported from the region of Bohemia, which was famous for its glassware, and from the second half of the 19th century to the 1930s, a particularly large number of chandeliers was imported from Warsaw, a large metallurgical centre. Light fixtures brought from foreign workshops were important for the development of Lithuanian culture, as they served not only as a model, but also as a source of inspiration for local masters in their search for new materials, techniques and forms.

■ The reconstructed development of chandeliers in Lithuania and, alongside, Europe from the 17th century to the 1930s reveals various functional aspects. At all times these works of applied art performed the function of lighting, but no less important was their representational and symbolic function. Chandeliers decorated and ennobled the environment with light-enhancing and dispersing materials, colours, ornaments, lines and even sculptural details. Found in rooms with the representational function, they above all expressed the power of the owners' wealth,

as well as their hospitality and great respect. In the 20th century, old and newly produced chandeliers with grass snake shaped branches functioned as an identity-building tool. Chandeliers of sacral interiors had a much stronger symbolic meaning. One or several chandeliers mounted on the ceiling and lit in the centre of the church or in front of the altar not only testified to the authority of the church, but also symbolised the closeness of transcendental being and divine light. The existence of special Rorate Mass chandeliers in Lithuania is recorded in written sources. These chandeliers symbolised anticipation filled with mystery and concentration during this special Mass.

■ While discussing the features of the surviving chandeliers, we can state that examples from the second half of the 19th century to the 1930s are the most numerous, and those from the 17th to the first half of the 19th century are considerably fewer. The examples of chandeliers that have reached our times in Lithuania are much more modest than those found in Western European collections. However, we should bear in mind the fact that the written sources reveal a much larger diversity of pendant light fixtures than is testified by the surviving examples; it is particularly true in regard to the cases from the 17th century to the first half of the 19th century. In the course of three centuries, expensive and sometimes highly fragile chandeliers deteriorated under the impact of unfavourable historical conditions (the invasion of the armies of Moscow and Sweden from the middle of the 17th to the first half of the 18th centuries, and two world wars in the 20th century). With the spread of electric lighting, the early candle-type chandeliers in Lithuania were preserved and electrified for further use. This phenomenon of the first half of the 20th century onward contributed to the fact that these chandeliers have reached our days.

The conducted research not only fills the gap in the research on the historical interiors and cultural heritage of Lithuania and Europe, but also lays the foundation for further research. The systemised data on the development of European chandeliers and chandeliers that functioned in Lithuania and have survived until our days will help the specialists in heritage preservation establish the artistic value of these artefacts and achieve their more precise dating and attribution. The research is relevant for the specialists who restore or create chandeliers as well as those who reconstruct historical interiors. The analysis of the development of chandelier-related terminology will help in developing the research on both chandeliers and historical interiors. Although quite many curious questions have been answered, some aspects have remained unexplored. In the future, researchers could work on the search for chandelier manufacturers and workshops in Lithuania, increase the knowledge about the existence and origin

of chandeliers of different types in Lithuania and the aspects of their functioning in interiors, and compare the systemised surviving chandeliers with the heritage of foreign countries, which would provide more information on the cultural links between Lithuania and foreign countries.

SANTRAUKA

XVII A.–XX A. 4 dešimtmečio sietynų paveldas Lietuvoje

Pastaraisiais dešimtmečiais Europoje pastebimas išaugęs mokslininkų dėmesys anksčiau menkai tyrinėtiems taikomosios dailės objektams – sietynams: 2000 m. Čekijoje buvo įkurta Europos „Šviesos ir stiklo“ draugija, sietynų, šviesos ir apšvietimo dokumentacijos centras („*LIGHT and GLASS*“ *European society, documentation centre for chandeliers, light and lighting*), 2010 m. gruodžio mėn. Ciuriche Bellerive muziejuje atidaryta paroda „Sietynai – šviesos juvelyrė“ (*Chandeliers, Jewels of Light*), spausdinamos fundamentalios publikacijos. Tai, kas išvardyta, liudija, kad sietynai sugrįžta į profesionaliosios dailės tyrimų erdvę. Jie analizuojami ne tik kaip individualūs taikomosios dailės kūriniai, bet ir kaip interjero visumos elementai.

Istoriniai interjerai ir jų elementai XXI a. pradžioje įvairiais aspektais intensyviai pradėti tyrinėti ir Lietuvos mokslininkų bei kultūros paveldo išsaugojimu besirūpinančių specialistų. Šis dėmesys aktualus ne tik atributuojant išlikusius kūrinius, bet ir restauruojant ar atkuriant prarastus interjerus, jų elementus bei detales. Apšvietimo priemonių raidos ir kultūrinės vertės nustatymo aktualumas Europoje paskatino Lietuvoje imtis šios temos mokslinio darbo.

Problemos pagrindimas ir jos aktualumas. Istorinių šaltinių duomenys liudija, jog bėgant šimtmečiams sietynams buvo skiriama ne mažiau dėmesio nei kitoms interjero detalėms. Be pagrindinės – šviesos šaltinio apipavidalinimo / įtvirtinimo funkcijos, šie pakabinami kelių šakų šviestuvai atliko erdvės formavimo, jos užpildymo ir puošybos funkciją. Dėl išskirtinės taikomosios paskirties (interjeruose vieninteliai taikomosios dailės kūriniai, nuleisti nuo lubų ir dažniausiai esantys patalpos viduryje – erdviausioje ir pastebimiausioje vietoje) sietynai tapo puošniausia pačios prabangiausios išraiškos formos apšvietimo priemone, todėl ypač XVII a.–XIX a. viduryje jie simbolizavo pasaulietinę ar dvasinę valdžią bei šlovę.

Lietuvos sietynų raida ir išlikę pavyzdžiai anksčiau beveik nebuvo sulaukę tyrinėtojų dėmesio, todėl tai pirma išsami mokslinė analizė, kurioje sistemiškai nagrinėjama sietynų istorija Lietuvoje ir jos istorinėse žemėse.

Nors atrodytų, kad leidinių apie Europos apšvietimo priemones, tarp jų ir sietynų raidą yra gausu, tačiau labai trūksta išsamesnių šalių ar regionų sietynus ir jų dirbtuves pristatančių tyrimų. Čia pateikiamas mokslinis darbas, rekonstruojantis

prarastus bei pristatantis išlikusius Lietuvos teritorijoje XVII a.–XX a. I pusėje funkcionavusius pavyzdžius, taip pat svariai praturtina Europos sietynų tyrimus. Lietuvoje gausėjant pastatų interjerų apdailos ir funkcinės įrangos tyrimų, darbas užpildo žinių apie apšvietimo priemones spragą, nes iki šiol daugiausia buvo tirti tik pavieniai objektai ar darytos apžvalgos, omenyje turint tik išlikusius pavyzdžius. Šis tyrimas, paremtas išsamia archyvinių ir istoriografinių šaltinių ir išlikusių sietynų analize, leidžia susidaryti kompleksiškesnę ir žymiai platesnę sietynų raidos ir sklaidos Lietuvoje vaizdą.

Problema. Stingant visumą apžvelgiančių ir apibendrinančių tyrimų, pagrindine disertacijos problema tapo sietynų pobūdžio, vietos istoriniame interjere, gamybos ir importo Lietuvoje ir jos istorinėse žemėse rekonstrukcija.

Ginamieji teiginiai:

1. XVII a.–XIX a. I pusėje sietynais daugiausia buvo puošiami bažnyčių interjerai, didikų ir turtingų bajorų aplinka. Būdami krikščioniškosios ir elitinės kultūros dalimi šie taikomieji dailės kūriniai Lietuvoje atspindi glaudų bendrumą su Vakarų Europos kultūra.
2. Skirtingais laikotarpiais mūsų šalyje, kaip ir Vakarų Europos kraštuose, vyravo skirtingų tipų, formų ir medžiagų sietynai. Susisteminti išlikusių sietynų duomenys parodė, kad turime ne tik visai Europai būdingų pavyzdžių, bet ir tik mūsų šaliai būdingos meninės išraiškos sietynų.
3. Dauguma Lietuvos sietynų, o ypač pagamintieji XIX a.–XX a. 4 dešimtmetyje – importuoti užsienio kraštų dirbtuvių ir fabriekų dirbiniai. Didelė dalis to laikotarpio apšvietimo priemonių Lietuvos bažnyčiose buvo atvežtos iš Varšuvos bažnytinųjų ar bronzos dirbinių gaminviečių.
4. Sietynai visais laikais atliko apšvietimo funkciją, tačiau ne mažiau svarbi buvo estetinė, reprezentacinė ir simbolinė jų paskirtis. Šie taikomieji dailės kūriniai funkcionavo ir kaip tautinio tapatumo ženklas.
5. Lietuvoje daugiausia išliko XIX a. II pusės–XX a. 4 dešimtmečio sietynų ir ženkliai mažiau – XVII a.–XIX a. I pusės pavyzdžių. XX a. I pusėje gyvavusi praktika senuosius žvakinius sietynus pritaikyti elektriniam apšvietimui buvo vienas veiksnių, lėmusių jų išlikimą.

Tyrimo objektas ir jo atrankos kriterijai. Disertacijos tyrimų objektas yra rašytiniuose bei ikonografiniuose šaltiniuose užfiksuoti, taip pat iki mūsų dienų išlikę XVII a.–XX a. 4 dešimtmečio sietynai.

Tyrimė analizuojami sakralinių ir pasaulietinių (privačių ir viešų) interjerų sietynai. Dėl analizuojamos medžiagos gausos ir santykinio nuoseklumo, aiškinantis terminiją bei sietynų paplitimo dinamiką rašytiniuose šaltiniuose, apsiribota vien katalikų bažnyčių medžiaga. Kitų konfesijų ir religijų šventovėse (evangelikų reformatų bažnyčiose ir sinagogose) buvę ir išlikę sietynai pasitelkiami tik kaip analogai. Nors mums aktualių apšvietimo priemonių praeities vaizdas rekonstruojamas remiantis ir privačių interjerų dokumentais (miestiečių būstų ir dvarų inventoriais, fotografijomis), išlikusių sietynų kataloge apsiribojama tik Lietuvos ir Baltarusijos muziejuose saugomais ir viešosiose erdvėse kabančiais pavyzdžiais. Šį sprendimą nulėmė prieinamumo kriterijus – privačiuose interjeruose ar privačių kolekcininkų rinkiniuose saugomi sietynai tyrėjui labai sunkiai prieinami arba visai neprieinami, todėl į šį tyrimą netraukiami. Analizuojami tik profesionalių meistrų dirbiniai, o etnografiniai – turtingų valstiečių trobose kabėję mediniai bei specialūs mergvakarių sietynai neapžvelgiami. Be to, svarbu pažymėti, kad sieniniai šviestuvai, kurie kartais sudarydavo komplektą su sietynu (-ais), tyrimė objektu taip pat nelaikomi.

Sietyno sąvoka: Tiek Lietuvos specialistų parengti (*Dailės žodynas*, 1999), tiek kituose kraštuose išleisti meno žodynai (*The Dictionary of Art*, Vol. 6. Grove, 1996; *New international illustrated Encyclopedia of Art*. Vol. 5. 1988) terminą *sietynas* apibūdina kaip *pakabinamą, nuo lubų nuleidžiamą kelių žvakių ar lempų šviestuvą*. Remiantis apibrėžimu, pagrindinė sąlyga, leidžianti atskirti sietyną nuo pakabinamos lempos, yra sietyno šviesos šaltiniai, kurių turi būti daugiau nei vienas. Sudėtinga ir didinga sietyno struktūra lėmė, kad, skirtingai nei kitos apšvietimo priemonės, jie buvo skirti kabinti reprezentacinėse patalpose ir dažniausiai simbolizavo prabangą.

Darbo chronologinės ribos apima laikotarpį nuo XVII a. iki XX a. 4 dešimtmečio. Pirmiausia tai lemia archyvinių rašytinių šaltinių duomenys: sietynų paminėjimų neaptikta nei Vilniaus, nei Žemaičių XVI a. vyskupijų bažnyčių inventoriuose ar vizitacijų aktuose, nei XVI a. dvarų inventoriuose. Taip pat tyrimą pradėti XVII a. verčia išlikę artefaktai: seniausi mus pasiekę sietynai Lietuvoje datuojami XVII a. pradžia. Tyrimas užbaigiamas XX a. 4 dešimtmečiu. Per Antrąjį pasaulinį karą buvo sunaikintas ne vienas stambus metalurgijos centras Europoje (Birmingemas, Varšuva ir kt.), uždarytos sietynus tiekusios gamyklos (1939 m. Varšuvoje nustojo veikti *Jan Bitchan, Józef Fraget, Norblin & Co, Bracia Buch, Teodor Groszkowski* fabrikai), išvežti ar karo reikmėms panaudoti jų įrenginiai. Šis procesas aktualus ir Lietuvai, kur tuo metu veiklą taip pat nutraukė XX a. pradžioje ir tarpukariu sietynus, kad ir nedideliais kiekiais, gaminusios įmonės.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui ir įsigalėjus sovietų okupacijai, pakito iki tol nusistovėjęsios gamybos ir prekybos tradicijos.

Teritorinės ribos. Nors teritorijai apibrėžti darbo pavadinime vartojamas vietovardis „Lietuva“, tačiau ribos apima ne tik dabartinės Lietuvos, bet ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) XVIII a. vidurio žemes (šiandien tai dabartinės Lietuvos teritorija, Vakarų Baltarusija ir Šiaurės Rytų Lenkija). Platesnė nei dabartinės Lietuvos teritorija pasirinkta neatsitiktinai: sietynus – prabangius ir brangius dirbinius – dažniausia savo dvarams, kurių tinklas dažnai buvo išplitęs į istorines Lietuvos žemes, taip pat ir bažnyčioms (nebūtinai dabartinės Lietuvos ribose) užsakydavo bei funduodavo iškilios LDK didikų giminės. Tik kompleksinė platesnio arealo sietynų analizė įgalina susidaryti tikslesnį pagrindinių, būdingiausių šių taikomosios ir dekoratyvinės dailės dirbinių raidos tendencijų vaizdą. Tyrimo lauko geografinė aprėptis ir atrankos principai sudarant išlikusių sietynų katalogą išsamiau paaiškinti minėto disertacijos priedo aprašyme.

Tyrimo tikslas. Negausūs išlikę Lietuvos teritorijoje funkcionavusių sietynų pavyzdžiai neparodo analizuojamo taikomosios dailės objekto tikrojo paplitimo, formų, medžiagų, dekoru bei gamintojų įvairovės, todėl darbe keliamas tikslas – sietynų bendro praeities vaizdo Lietuvoje ir jos istorinėse žemėse rekonstrukcija.

Tyrimui keliami tokie uždaviniai:

- Pristatyti Europoje susiformavusius pagrindinius sietynų tipus ir jų gamybos centrus;
- Išsiaiškinti ir pateikti sietynams įvardyti XVII a.–XX a. 4 dešimtmetyje Lietuvos rašytiniuose šaltiniuose vartotą terminiją;
- Parodyti įvairių tipologinių atmainų sietynų paplitimą Lietuvoje;
- Išsiaiškinti sietynų socialinį paplitimą (užsakovus ir mecenatus) ir jo kaitą bei remiantis tuo paneigti arba patvirtinti sietyno – kaip prabangos daikto – hipotezę;
- Parengti Lietuvoje ir jos istorinėse žemėse išlikusių (muziejuose saugomų ir įvairiuose interjeruose tebekabančių) sietynų katalogą;
- Pateikti įžvalgų apie Lietuvos (išlikusius ir neišlikusius) sietynus, jų menines ir kultūrinės ypatybes ir taip parodyti jų vertę bei reikšmę Lietuvos kultūros paveldo panoramoje.

Tyrimo metodai. Tiriant XVII–XX a. I pusės sietynų raidą ir paveldą Lietuvoje pirmausia buvo *rinkti ir sisteminti empiriniai duomenys*. Analizuojant pasirinktų objektų meninius ypatumus, pasitelktos *formaliosios analizės* priemonės. Kadangi tema menkai ištirta, taip pat buvo taikomi *aprašomasis ir analitinis* metodai. Di-

džioji dalis tiriamojo laikotarpio sietynų Lietuvoje neišliko, tačiau žinių apie juos gausu publikuotuose ir nepublikuotuose rašytiniuose, ikonografiniuose šaltiniuose. Remiantis jais atkurti sietynų praeities vaizdą padėjo teorinės *rekonstrukcijos* galimybės. Pateikiant mums rūpimo objekto funkcionavimo priežastinius ryšius, taikytas *istorinis* metodas, leidęs atskleisti platesnį istorinį reiškinių kontekstą. Vyskupijų vizitacijų aktuose bei dvarų, miestiečių ir bažnyčių inventoriuose rastiems duomenims apdoroti pravertė *statistinis* metodas. *Lyginamasis* metodas pasitarnavo gretinant skirtingų meistrų ir dirbtuvių produkciją tiek Europoje, tiek Lietuvoje. *Tipologinis* metodas darbe taikytas skirstant sietynus į atskiras grupes pagal jų formas, medžiagas, šakų skaičių ir kitas savybes. *Stilistinė bei atribucinė analizė* daugiausia naudota sudarant vieną svarbiausių disertacijos priedų – išlikusių sietynų katalogą. Pastarasis metodas padėjo nustatyti ne tik sietynų sukūrimo laiką, bet ir pagaminimo vietovę bei dirbtuves.

Literatūra ir šaltiniai. Lietuvos sietynų tyrimai – ypač fragmentiški. Iki šiol nebūta jokių šių taikomosios dailės dirbinių visumą apžvelgiančių tyrimų, todėl galima vardyti tik pavienių sietynų aprašymus atskiruose leidiniuose: Griškabūdžio, Ilguvos, Kauno Aukštosios Panemunės, Kudirkos Naumiesčio ir Juodeikių bažnyčių sietynus stilistinės analizės aspektu detalai aprašė ir atributavo Regimanta Stankevičienė, Gabija Surdokaitė ir Teresė Jurkuvienė (tęstinis leidinys *Lietuvos sakralinės dailės katalogai*. 2000, 2006, 2012). Panašaus pobūdžio lenkų mokslininkų parengtame daugiatomiam leidinyje (*Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawniej Rzeczypospolitej*. 2003, 2006, 2010) aptariamai kai kurių Baltarusijos sakralinių pastatų sietynai. Menkai išlikusius XVII a. populiarius sietynus iš ragų, o tiksliau – Zapyškio bažnyčioje kabėjusį elnio galvos formos šviestuvą monografijose analizuoja dailės istorikė Marija Matušakaitė (*Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*. 1998; *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio*. 2007). Aldona Snitkuvienė, tyrinėjanti grafų Tiškevičių paveldą, išsamiai aprašo Kauno Šv. apaštalo Petro ir Povilo arkikatedros bazilikos sietyną (*Raudondvaris. Grafai Tiškevičiai ir jų palikimas*. 1998). Panašių iki šiandien tebekabančių ar seniau kabėjusių, bet neišlikusių sietynų aprašymų randama ir kitose lietuvių tyrinėtojų publikacijose. Valstybės kultūros institucijų saugomi apšvietimo priemonių rinkiniai, tarp jų ir sietynai išsamiai yra pristatyti muziejų leidiniuose: Lietuvos nacionalinio muziejaus XVII–XIX a. sietynai aptarti Klaudijos Kačinskienės ir Onos Mažeikienės 1980 m. išleistame kataloge (*XV–XX a. pr. apšvietimo priemonės*), kiek mažesnę sietynų kolekciją turintis Šiaulių „Aušros“ istorijos ir etnografijos muziejus juos pristatė 1986 m. pasirodžiusiame kataloge. Svarbu paminėti, kad Vilniaus miestiečių XVII–XVIII a.

naudotas apšvietimo priemonės, tarp jų ir sietynus fragmentiškai tyrinėjo Stasys Samalavičius. Tyrimas ypač vertingas archyvinių šaltinių nuorodomis ir bandymu aiškintis apšvietimo priemonių terminiją tokio pobūdžio dokumentuose. Vilniaus apskrities archyve (VAA) saugomas šio istoriko 1978 m. parengtas mašinraštis *XVII–XVIII a. Vilniaus pastatų vidaus apšvietimo priemonės bei jų naudojimas*. Tais pačiais metais patobulintas tekstas pavadinimu *XVII–XVIII a. Vilniaus miestiečių butų sienų puošybos ir vidaus apšvietimo elementai* publikuotas žurnale *Architektūros paminklai*. Dauguma šio produktyvaus istoriko darbų, įskaitant ir straipsnį apie apšvietimo priemones, 2012 m. išspausdinta knygoje *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*. Kiek glausčiau Vilniaus miestiečių apšvietimo priemones iki XVIII a. pabaigos apžvelgia ir Antanas Rimvydas Čaplinskas (*Vilniaus istorija. Legendos ir tikrovė*. 2010).

Tyrimo metu iškilusius neaiškumus dėl sietynų ir veidrodžių terminijos panašumo padėjo spręsti prancūzų tyrėjos Sabine Melchior-Bonnet knyga *Veidrodžio istorija* (2005) ir Indrės Užuotaitės veidrodžių paveldo Lietuvoje tyrimas, pristatytas straipsnyje *Istoriniai veidrodžiai Lietuvoje* (in: *Kultūros paminklai*. 2010). Be abejo, pasinaudota lenkų kalbos žodynais, aiškinančiais XVI–XIX a. terminiją (*Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde*. 1855; *Słownik polszczyzny XVI wieku*. 1979).

Perprantant XIX a. II pusės–XX a. 4 dešimtmečio amatų raidos kontekstą Lietuvoje, vertingi Jolitos Mulevičiūtės ir Lijanos Šatavičiūtės-Natalevičienės tyrimai. XIX a. II pusės dirbtuvių veikimo ir dirbinių gamybos procesus atskleidžia Skirmantės Smilingytės-Žeimienės ir Ritos Škiudienės straipsniai. Apie XIX a. II pusėje–XX a. 4 dešimtmetyje Lietuvoje rengtas žemės ūkio ir pramonės parodas naudingos informacijos suteikė Lijanos Šatavičiūtės-Natalevičienės ir Algimanto Miškinio publikacijos. Laima Laučkaitė-Surgailienė knygoje *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje* (2002) nemažai dėmesio skyrė Vilniuje amatus gaivinusiam, parodas organizavusiam ir miestiečių estetinį skonį ugđžiusiam bankininkui ir aktyviam visuomenės veikėjui Juozapui Montvilai. Pirmųjų Lietuvos elektrinių raidą trumpai pristatyti padėjo Karolio Kučiausko straipsnis ir Stasio Bilio knygos *Pirmosios elektrinės Lietuvoje* (2011) bei *Lietuvos energetika* (1982).

Kitų kraštų mokslininkai jau nuo XIX a. pabaigos į apšvietimo priemones žiūri kaip į svarbų ir daug apie Europos kultūros raidą pasakantį mokslinių tyrimų objektą, todėl tyrinėjant Lietuvos sietynų paveldą platesniame kontekste sužinoti apie stambiausius gamybos centrus ar pasitikrinti terminų vartoseną bei sklaidą galima remiantis ne viena solidžia studija. Sietynų raidai Europoje apžvelgti praverčia viena ankstyviausių knygų ta tema, 1891 m. išleista prancūzų autoriaus Henry'io Rene

Allemagne'o (*Histoire du Luminaire: Depuis L'epoque romaine jusqu'au XIX siècle*. 1891), kiek vėlesnė ypač išsami Kurto Jarmucho knyga (*Lichter leuchten in Abendland: Zweitausend Jahre Beleuchtungskörper*. 1967) ir daug glaustesnis amerikietės Kerri McCaffety leidinys (*The Chandelier Through The Centuries*. 2007). Jose analizuojama visų apšvietimo priemonių raida Europoje. Neseniai Vokietijoje pasirodęs puikus leidinys *Artefakt und Naturwunder* (2011), kuriame analizuojami iš ragų pagaminti sietynai, leido išsamiau pristatyti šiuos viduramžiais paplitusius kabančius šviestuvus. Johno Tavenoro Perry'io knyga (*Dinanderie: a history and description of medieval art work in copper, brass and bronze*. 1910) padėjo patikslinti žinias apie svarbų XI–XV a. viduryje gyvavusį žalvario, bronzos ir vario gaminių centrą – Dinano (*Dinant*) miestą. Aprašant stiklinių sietynų gamybos centrus ypač naudinga buvo tyrėjos Käthes Klappenbach knyga-katalogas apie stiklo / krištolo sietynus iki 1810 m. (*Kronleuchter: Mit Behang aus Bergkristall und Glas sowie Glasarmkronleuchter bis 1810*. 2001). Šioje monografijoje rasta ir daug naudingos informacijos apie istorinius sietynų terminus *lustre*, *chandelier*, *pajqk*, *arañas* ir *chioccha*. Bohemijos stiklo dirbtuvių raidą perprasti padėjo periodiniame leidinyje *Glass Review* (1981, 1983) publikuoti Jarmilos Brožovos straipsniai *Bohemijos krištoliniai sietynai XVIII a.* ir *Bohemijos krištoliniai sietynai XIX a.* Aiškinantis Anglijos ir Airijos stiklinių sietynų gamintojų vardus ypač pravertė Martino Mortimerio monografija apie angliško stiklo sietynus (*The English Glass Chandelier*. 2000) ir M. S. Dudley'iaus Westropo knyga, skirta airiškam stiklui (*Irish glass*. 1920). Silezijoje gyvavusių stiklo dirbtuvių apžvalgai panaudotas Annos Chrzanowskos straipsnis *Stikliniai kabantys šviestuvai XVIII–XIX a. Silezijoje* (in: *Rocznik Sztuki Slaskiej*. 1971).

Didelę XIX a. II pusės–XX a. 4 dešimtmečio sietynų paveldo dalį Lietuvoje sudaro iš Lenkijos atkeliavę pavyzdžiai, todėl itin vertingi yra kolegų lenkų tyrinėjimai. Jerzy'io W. Hołubieco monografija apie Lenkijos šviestuvus ir žvakides (*Polskie lampy i swieczniki*. 1990) leidžia palyginti sietynų terminijos vartojimą Lenkijoje ir Lietuvoje, suteikia žinių apie Varšuvoje XIX a.–XX a. I pusėje veikusias brolių Hempelų (Braci Hempel), brolių Lopienskių (Bracia Łopieńscy), brolių Borkovšų (Bracia Borkowscy), Gustavo Roškovskio (Gustaw Roszkowski), Antonio Marciniako (Antoni Marciniak), Jano Serkovskio (Jan Serkowski) dirbtuves, ten sukurtus dirbinius ir jų formų kaitą. Šias žinias papildė Małgorzatos Dubrowskos ir Andrzejiaus Sołtano leidinys apie bronzos liejybą Varšuvoje XIX–XX a. (*Brązownictwo Warszawskie XIX i XX wieku: od Norblina do Łopienskich*. 1999). Rusijos sietynų ypatybes suvokti padeda išlikusių šių taikomosios dailės kūrinių katalogas (K. A. Соловьев, *Русская осветительная арматура XVIII–XIX вв.* 1950), o žinių apie dirbtuvių veiklą rasta straipsniuose internete, Liudmilos Aronovnos Dementjevovos straipsnyje (*Художественный металл*

России. 2001.) ir ypač išsamioje Igorio Sičevo knygoje apie Rusijos bronzą (*Русская бронза. Энциклопедия русского антиквариата*. 2003).

Lietuvos sietynų raidos tyrimas būtų buvęs visiškai neįmanomas be kompleksinės istorinių **archyvinių rašytinių ir ikonografinių šaltinių** analizės. Ieškant sietynų paminėjimų XVII a.–XX a. I pusės dokumentuose, paaiškėjo, kad iškalbingiausi šiuo klausimu yra bažnyčių inventoriai ir vizitacijų aktai. XVII a. sietynų vaizdui bažnyčiose rekonstruoti pasirinkti vientisiausi ir geriausiai išlikę dokumentai: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (VUB RS) saugomos 1633–1645 ir 1653–1654 m. Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijų knygos, keletas išlikusių XVII a. vizitacijų aktų, saugomų Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA). Darbą itin palengvino pastaraisiais metais pasirodžiusios šaltinių publikacijos: *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. vizitacijų aktai* (2011) ir *Žemaičių vyskupijos 1611–1651 m. vizitacijų aktai* (2011). Peržiūrėti ir kai kurie pavieniai XVII a. bažnyčių rašytiniai dokumentai VUB RS. XVIII a. sietynus analizuoti sunkiau dėl menko išlikusių generalinių vizitacijų aktų skaičiaus. Pilnai išsaugotus ir 2001–2010 m. Katalikų mokslo akademijos bendradarbių publikuotus turime 1782–1789 m. vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno, Ukmergės, Breslaujos ir Pabaisko dekanatų bažnyčių vizitacijų aktus. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (LMAVB RS) yra saugomi 1782–1789 m. Ašmenos dekanato bažnyčių vizitacijų aktai, o LVIA – Rūdūnios dekanato bažnyčios 1797 m. vizitacijų aktai. Minėtuose Lietuvos archyvuose ir bibliotekų rankraščių skyriuose skaitant negausiai išlikusių pavienių XVIII a. dokumentus pavyko aptikti kiek daugiau sietynų paminėjimų. XIX a. bažnyčias puošusių sietynų apibūdinimų ieškota Vilniaus ir Žemaitijos vyskupijų 1820–1821 m. generalinių vizitacijų aktuose, kurie saugomi LVIA: peržiūrėtos Žemaičių vyskupijos 11 dekanatų (Alsėdžių, Batakių, Joniško, Krakų, Rietavo, Skuodo, Šeduvos, Šiluvos, Varnių, Veliuonos, Viekšnių) ir Vilniaus vyskupijos 13 dekanatų (Ašmenos, Bresto, Gardino, Kauno, Kupiškio, Lydos, Naugarduko, Pabaisko, Pružanų, Slonimo, Upytės, Vilniaus, Volkovysko) rankraščiniai dokumentai. Tikslinant konkrečių sietynų ar jų įvardijimų kaitą, neapsieita be 1800–1899 m. pavienių inventorių ir vizitacijų aktų iš LVIA, VUB RS rinkinių.

Atkuriant sietynų praeities vaizdą ne mažiau reikšmingi dvarų rūmus ir miestiečių namus aprašantys dokumentai. Kaip ir bažnyčių atveju, vieni svarbiausių XVII a. šaltinių materialinei dvarų kultūrai tirti yra jų inventoriniai aprašymai. Keletas sietynų paminėjimų aptikta tarp gausybės Konstantino Jablonskio ir Mečislavo Jučo surinktų ir publikuotų XVII a. inventorių (*Lietuvos inventoriai XVII a.* 1962). Vertingų XVII a. sietynų apibūdinimų rasta VUB RS (Byla apie Tyzenhauzų genealogiją ir valdas). LMAVB RS saugomų XVII–XIX a. dokumentų atrankai buvo pravartus leidinys *Feo-*

dalinių žemės valdų Lietuvoje inventorių aprašymas (1963). Remiantis jame pateiktais trumpais bibliotekoje saugomų inventorių aprašymais, žiūrėti XVIII ir XIX a. dvarų dokumentai. Ieškant sietynų dvarų aplinkoje darbą palengvino publikuoti Vilniaus archeografijos komisijos išleisti XVIII a. dvarų inventoriai (*Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*. 1914).

Aiškinantis, ar sietynais naudojosi miestiečių luomo atstovai, LVIA peržiūrėtas nemenkas skaičius XVII ir XVIII a. Vilniaus miestiečių namų turto surašymų. Skaityti ne tik kilnojamojo, bet ir nekilnojamojo turto inventoriai. Peržiūrėti LVIA ir LMAVB RS saugomi XIX a. dokumentai. Be minėtų šaltinių, Vilniaus namų aprašymų paieškai pravertė Vlado Drėmos surinkti išrašai (iš šaltinių Lietuvos saugyklų fonduose ir XIX a. periodinių leidinių), publikuoti daugiatomiam leidinyje *Vilniaus namai archyvų fonduose* (Kn. 1–13. 1998–2007). Siekiant labiau pažinti miestiečių gyvenamųjų būstų apstatymą, buvo analizuojami publikuoti XVI–XVIII a. Poznanės miestiečių namų ir turto surašymai (*Inwentarze mieszczańskie z lat 1528–1635: z ksiąg miejskich Poznania*. 1961; *Inwentarze mieszczańskie z wieku XVIII: z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania*. T. 1–2. 1962, 1965).

Sietynai, priešingai nei, pavyzdžiui, liturginiai auksakalystės dirbiniai, ypač retai buvo žymimi dirbtuvių ar meistrų įkalais. Šis tyrimui nepalankus aspektas leidžia suvokti, kad išsamiai studijai ir sietynų identifikacijai reikalingi praeityje veikusių dirbtuvių dirbinių piešiniai ar katalogai. Didelę vertę turi Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje saugomi brolių Borkovšų, A. Marciniako, J. Serkovskio, J. Špetkovskio, G. Roškovskio dirbtuvių katalogai, kuriuose pateikta gamintos produkcijos piešinių, leidžiančių ten matomą vaizdą lyginti su išlikusiais gaminiais. Atributuojant Lietuvoje išlikusius ar fotografijose užfiksuotus sietynus pravertė garsios prancūzų kompanijos *Baccarat* 1903–1904 m. ir italų apšvietimo priemonių ir veidrodžių dirbtuvių *Napoleone D'. Candiani* 1883 m. katalogai, saugomi Varšuvos nacionalinio muziejaus bibliotekoje, Čekijoje tebeveikiančių *Palme* dirbtuvių XX a. 3–4 dešimtmečių sietynų katalogas, saugomas Vilniaus dailės akademijos bibliotekos Senų ir retų spaudinių skyriuje, nežinomos šviestuvų gamyklos Berlyne *Beleuchtungskörper* 1910 m. katalogas, saugomas LMAVB RSS, ir A. Petronio bažnytinių daiktų sandėlio ir dirbtuvių Kaune 1914 m. katalogas. XIX a. vidurio–XX a. 4 dešimtmečio dirbiniais, jų gamintojams ir tiekėjams Lietuvoje perprasti peržiūrėta nemažai publikuotų šaltinių. Daug gamintojų ir tiekėjų reklamų bei kitos naudingos informacijos rasta dienraščio *Kuryer Litewski* 1905, 1906, 1908 m., *Dziennik Wilenski* 1906, 1908, 1924, 1925, 1927 m. ir *Vilniaus žinių* 1904–1909 m. numeriuose. Taip pat 1902 m. pirmosios Vilniaus žemės ūkio ir amatų parodos kataloge, 1909 m. Vilniuje vykusios Būsto įrengimo ir sodininkystės parodos kataloge, 1922, 1924,

1925, 1928, 1930 m. žemės ūkio ir pramonės parodų kataloguose, 1904, 1908 m. Aleksandro Vinogradovo parengtuose vadovuose po Vilnių, 1909, 1911–1915 m. Vilniaus adresų knygos-kalendoriuose *Visas Vilnius*, kitose įvairiose 1900, 1910, 1915 m. Vilniaus adresų knygos-vadovuose, 1924 m. vadove po Klaipėdos kraštą (*Vadovėlis po Klaipėdos kraštą ir žemaičių bei prūsų paribius*), vienkartiniam Kauno elektros stoties 1928 m. leidinyje *Elektros žinios*.

Atrenkant išlikusius sietynus bei tikslinant duomenis ypač pravertė į Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registrą įtrauktų sietynų aprašai, pildyti Kultūros paveldo centro darbuotojų, taip pat Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centro archyvo ir buvusio Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto sietynų restauravimo pasai.

Praeities vaizdą rekonstruoti, be minėtų rašytinių istorinių šaltinių, padėjo peržvelgtos sakralinių ir pasaulietinių interjerų istorinės fotografijos Molėtų kraštotyros muziejuje, Kultūros paveldo centro archyve, Lietuvos centriniame valstybės archyve ir Romano Aftanazy'io leidiniuose (*Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. T. 2–4. 1992).

Darbo naujumas ir reikšmė. Ši disertacija – pirmasis mokslinis darbas, kuriame, remiantis archyviniais šaltiniais ir išlikusiais pavyzdžiais, nagrinėjama XVII a.–XX a. 4 dešimtmečio sietynų istorija Lietuvoje. Tyrimas atskleidė iki šiol menkai suvoktą sietynų reikšmę Lietuvos materialiajai kultūrai. Remiantis autoritetingais užsienio autorių tyrimais, pirmąkart išgryninta tipologinė sietynų klasifikacija. Išaiškintas ne tik bendrumas, bet kai kuriais atvejais ir Lietuvos išskirtinumas Europos sietynų raidos kontekste. Išanalizavus didelį skaičių istorinių rašytinių dokumentų, pirmą kartą išaiškinta sietynų terminija šaltiniuose, o tai ypač padės ateityje tęsiant šių taikomosios dailės dirbinių raidos aspektų tyrimus Lietuvoje. Darbo autorė daugeliu atvejų nustatė Lietuvos pastatus puošusių sietynų gamintojus, prekeivius ir vartotojus. Buvo surinkti ir kataloge pirmąsyk pristatyti po įvairias saugyklas ir erdves išsibarstę išlikę sietynų pavyzdžiai, išsiaiškintos kai kurių jų dirbtuvės, surasti analogai. Tyrimas kartu su svarbiu priedu – *Išlikusių sietynų katalogu* gali būti teorinis pagrindas tolesniems materialiosios kultūros (interjerų, taikomosios dailės) ir sociokultūriniam (elito kultūros, prabangos reiškinių) tyrimams ne tik Lietuvoje, bet ir kituose Europos kraštuose.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys, išvados, šaltinių, literatūros ir iliustracijų sąrašai, iliustracijos, priedai, disertacijos santrauka anglų ir lietuvių kalbomis, mokslinių darbų sąrašas ir trumpos žinios apie doktorantę. Įvade aptariama mokslinio

darbo problema ir jos aktualumas, pateikiami ginamieji teiginiai, apibrėžiamas tyrimo objektas, jo atrankos kriterijai, teritorinės ir chronologinės ribos, įvardijami tyrimo tikslai ir uždaviniai, nusakomi darbo metodai, pristatomi naudoti šaltiniai ir literatūra, aptariama darbo struktūra.

I. Sietynų kilmės ir gamybos raidos aspektai Europoje. Pirmoje dalyje, kurią sudaro du skyriai su poskyriais, supažindinama su platesniu – Europos sietynų raidos kontekstu. Pirmą kartą nuosekliai apžvelgiama kabančių apšvietimo priemonių formų kilmė, raida ir paplitimas, aptariami svarbiausi Europos sietynų gamybos centrai ir dirbtuvės iki Antrojo pasaulinio karo. Ši tyrimo dalis ypač svarbi ir reikalinga siekiant geriau suprasti Lietuvos sietynų raidos ypatybes ir sąsajas su kitais Europos kraštais.

1.1. Tipologija. Šiame skyriuje, kurį sudaro penki poskyriai, pristatomi pagrindiniai istoriškai susiformavę sietynų konstrukciniai tipai. Tekste aiškinama jų kilmė, atsiradimo ir dominavimo laikotarpis, paplitimo teritorija. Tipų įvardijimai ir skirstymas pateikiamas remiantis reikšmingais užsienio tyrėjų leidiniais, atsižvelgiama ir į sietynų tipus nusakančias sąvokas Lietuvos autorių tekstuose.

1.1.1. Karūniniai sietynai – vieni archajiškiausių romaninio laikotarpio kūrinių. Kaip nurodo pavadinimas, šiuos sietynus sudaro grandinėmis nuo lubų nuleistas žiedas, arba karūna, prie kurios pritvirtintos taurelės / šakos su taurelėmis žvakėms. Ankstyviausi ir didingiausi iki mūsų dienų išlikę XI–XII a. pavyzdžiai daugiausia puošia šventoves Vokietijoje, tačiau turtingesnio ar kuklesnio dekorą jų būta daugelyje Europos bažnyčių. Karūniniais sietynais buvo puošiami ir pasaulietiniai statiniai: rotušės, pilių ir rūmų menės. Be to, poskyryje aptariama šių kabančių apšvietimo priemonių simbolika ir sąsajos su Bizantijos šviestuvais.

1.1.2. Kamieniniai sietynai. Tai žinomiausias ir labiausiai paplitęs sietyno tipas, turintis vieną pagrindinį stiebą / kamieną, prie kurio pritvirtintos šakos su žvakidėlėmis. Kamieninių sietynų ištakos siekia XII–XIII a., kai buvo naudojami primityvūs kabantys šviestuvai – *candlebeam* / *candylbeme*. Kaskart įsivyravus naujam stiliui kamieninės struktūros apšvietimo priemonėms buvo suteikiama nauja išraiška ir dekoras. Tekste aptariami skirtingais laikotarpiais vyravę kamieniniai *Nyderlandų* (dar vadinti *voro* formas), *chiocche* ir kiti sietynai.

1.1.3. Meliuzinos – renesanso laikotarpiu paplitę sietynai, sukomponuoti iš medinės drožtos skulptūros su skydu herbui ar įrašui ir gyvulio ragų su žvakidėlėmis. Seniausi Europoje žinomi ragų sietynų paminėjimai rašytiniuose šaltiniuose siekia XIV a. I pusę, tačiau išlikusių pavyzdžių gausa rodo, kad ypač populiarūs jie buvo XV–XVI amžiuose. Tekste taip pat aptariamas šių kabančių šviestuvų paplitimas, funkcionavimas skirtinguose interjeruose ir simbolika.

1.1.4. Karkasiniai sietynai – tai narvelio struktūros, iš lietu, lankstytų ar kaltų virbų sudaryti kabantys šviestuvai. Pirmieji žinomi tokie sietynai buvo paplitę istorinėse Prūsijos žemėse, Suomijoje ir Švedijoje. Tekste aptariamos archajiškos jų formos ir pavyzdžiai. Karkasinei sietynų grupei priklauso ir Šventosios Romos imperatorės Marijos Teresės vardu pavadinti sietynai – poskyryje pirmą kartą pristatomos ir aiškinamos jų ypatybės.

1.1.5. Dubeniniai sietynai atsirado kartu su antikos meno atgimimo laikotarpiu XVIII a. pabaigoje. Šio tipo sietyną sudaro metalinis, stiklinis ar alebastro dubuo su taurelėmis / šakomis su taurelėmis žvakėms, pakabintas ant trijų ar daugiau grandinių. Šio konstrukcinio tipo kabančių šviestuvų įkvėpimo šaltinis – senovės Romoje vyravusios aliejinės lempos.

1.2. Svarbiausi sietynų gamybos centrai. Antrame skyriuje, kurį sudaro trys poskyriai, apžvelgtos svarbiausios Europos sietynų gaminvietės. Sietynai į Lietuvą buvo importuojami iš Lenkijos, Rusijos, Latvijos, Čekijos, Austrijos, Vokietijos, Prancūzijos, Anglijos ir Italijos gamintojų. Kadangi žinių apie šiuos centrus lietuviškoje istoriografijoje iki šiol nebūta, skyrius ženkliai papildo apšvietimo priemonių raidos ir gamybos Europoje supratimą.

1.2.1. Metalinių sietynų gamybos centrai Europoje iki XVIII a. pabaigos. Pirmajame poskyryje glaustai pristatomos ankstyviausios metalo gaminiais pasižymėjusios gaminvietės Vokietijoje, Belgijoje, Lenkijoje ir Prancūzijoje, aptariami jų atsiradimą lėmę veiksniai, vardinami žymesni meistrai.

1.2.2. Krištolo, stiklo, porceliano ir fajanso sietynų gamybos centrai Europoje XVII–XIX amžiuose. Remiantis užsienio tyrėjų duomenimis, XVI a. pabaigoje–XVII a. sietynus imta puošti kalnų krištolo kabučiais. Poskyryje pristatomi šių trapių ir labai brangių dekoru elementų apdorojimo centrai – Milanai ir Bohemija. XVII a. IV ketvirtyje–XVIII a. pradžioje stiklinius ar švininio krištolo sietynus pradėjo gaminti Bohemijos, Prancūzijos, Italijos ir Didžiosios Britanijos stikliai, kiek vėliau juos įgudo daryti Silezijos, Ispanijos, Airijos ir Rusijos meistrai. Pristatomos garsiausios veikusios ir tebeveikiančios dirbtuvės, jų gaminiais būdingi bruožai. XVIII a. ne mažiau populiarūs buvo porcelianinės ir fajansinės kabančios ir pastatomos žvakidės – aptiriamos jas gaminusios *Meiseno*, *Capidamonte*, *Sevres* dirbtuvės. Lietuvos pasaulietiniai ir sakraliniai interjerai buvo puošiami ne tik užsienio kraštų, bet ir LDK, Lenkijos karalystės stiklo ir majolikos sietynais, todėl tekste apžvelgiama Nalibokų, Urečės, Liubačiuvo, Neborovo dirbtuvių veikla.

1.2.3. Pramoninė sietynų gamyba Europoje XIX a.–XX a. 4 dešimtmetyje. Per Europą nusiritusi pramonės revoliucija rankų darbą pakeitė pigesne mašininė gamyba. Skyriuje trumpai apžvelgiama, kaip šis procesas paveikė sietynų gamintojus ir vartotojus.

Aptariami naujai iškilę apšvietimo priemonių gamybos centrai Anglijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Rusijoje ir Lenkijoje. Šių šalių dirbtuvėms skiriama daugiau dėmesio, nes Lietuvoje yra nemažai išlikusių jų dirbinių.

II. Lietuvos sietynų apibūdinimai XVII–XIX a. bažnyčių ir pasaulietinių pastatų dokumentuose.

Antroje disertacijos dalyje ieškoma sietynų funkcionavimo apraiškų skirtinguose socialiniuose kontekstuose: analizuojami rasti sietynų paminėjimai dvasininkijos, bajorijos dvarų ir miestiečių būstų inventoriuose, mecenuotų bažnytinių sietynų aprašymai; pristatomi XVII–XIX a. varijavę skirtingi sietynų įvardijimai istoriniuose rašytiniuose šaltiniuose; sisteminamos dokumentuose rastos įvairaus pobūdžio žinios: kokio tipo, iš kokių medžiagų pagaminti sietynai puošė gyvenamuosius, visuomeninius ir sakralinius pastatus, kiek ir kokiose patalpų vietose jų buvo kabinama.

2.1. Sietynai XVII a. dokumentuose ir išlikę jų atitikmenys. Peržiūrėjęs didelį skaičių istorinių dokumentų paaikškėjo, kad XVII a. sietynams įvardyti dažniausiai vartoti lenkiški *lichtarz wiszący*, *corona* ir *głowa jelenia* terminai. Poskyryje analizuojami sietynų paminėjimai, rasti elito (valdovo, didikų, vyskupo) ir Vilniaus miestiečių gyvenamosios aplinkos aprašymuose. Gerai išlikusių bažnytinių dokumentų nuosekli analizė atskleidė, kad XVII a. II pusėje sietynai buvo dažnas sakralinių interjerų elementas: dominavo žalvariniai 6 ar 12 šakų sietynai, tačiau pasitaikydavo ir 17, 24 šakų geležinių, ketaus ar sidabrinų kabančių šviestuvų. Rašytinių šaltinių duomenys tekste gretinami su išlikusiais pavyzdžiais.

2.2. Sietynai XVIII a. dokumentuose ir išlikę jų atitikmenys. Sudėtinga politinė, demografinė ir ekonominė padėtis šalyje nulėmė, kad XVIII a. sietynų paminėjimų šaltiniuose kur kas mažiau nei XVII ar XIX šimtmečiuose. Kabantys šviestuvai dokumentuose vadinti *lichtarz wiszący* ir naujais terminais *giryden / żyrandol*, *pająk*, *lustro*. Terminas *lustro* skyriuje analizuojamas daug plačiau, nes juo taip pat dažnai buvo įvardijami veidrodžiai ir sieninės žvakidės su reflektorais. XVIII a. pabaigoje tiek pasaulietiniuose, tiek sakraliniuose pastatuose atsiranda stiklinių, krištolinių sietynų. Analizuojamas ir su užsienio kraštų pavyzdžiais lyginamas iliuminacijos projektas Sapiegų rūmų salei Gardine, LDK etmono Mykolo Radvilos rezidencijos Gardine, Kotlovo dvaro, Piurumonto dvarelio Vilniuje apšvietimo priemonės, aptariami reti ir saugomi bei fotografijose užfiksuoti XVIII a. Lietuvos sietynų egzemplioriai.

2.3. Sietynai XIX a. dokumentuose ir išlikę jų atitikmenys. Dominuojantis terminas kabančioms apšvietimo priemonėms įvardyti – *pająk*, keletas kabančių šviestuvų šame šimtmečiuose įvardyta *żyrandol* ir *lichtarz wiszący* terminais. Tiek sakraliniuose, tiek pasaulietiniuose Lietuvos interjeruose vyravo visoje Europoje madingi stikliniai ir krištoliniai sietynai. Bažnyčiose gana nemažai būta medinių dažytų, margintų,

sidabruotų ir auksuotų apšvietimo priemonių. Augo kabančių šviestuvų skaičius: nemažai šventovių turėjo po du, tris sietynus, kai kur – net keturis ir penkis. XIX a. šaltiniuose aptinkami raritinių mišrių sietynai, šiame darbe aiškinamasi, kokios buvo jų ypatybės. Remiantis išlikusiais pavyzdžiais ir ikonografija, turtingų bajorų ir didikų aplinkoje madingi buvo veneciško spalvoto stiklo, porcelianiniai, majolikos sietynai. Iškilmes ir puotas atvaizduojančių šaltinių analizė parodė, kad sietynai buvo neatskiriama elito švenčių ir puotų atributas.

III. XIX a. II pusės–XX a. 4 dešimtmečio sietynai permainų amžiuje. Trečioje dalyje, kurią sudaro keturi skyriai, siekiama atskleisti santykinai nesenu kol kas menkai tyrinėtų sietynų vertę. Supažindinama su laikotarpiui būdingiausiais išlikusiais ir neišlikusiais pavyzdžiais Lietuvoje, ieškoma jų importo krypčių skirtingais politiniais laikotarpiais.

3.1. Industrinis ir politinis kontekstai Europoje ir Lietuvoje. Skyriuje pristatomi XIX a. vidurio–XX a. 4 dešimtmečio sietynų gamybai ir statusui įtaką darę pramoninės Europos kultūriniai ir istoriniai veiksniai. Aptariamos pirmosios pasaulinės ir Lietuvos pramonės parodos, mugės, jose dalyvavę apšvietimo priemonių gamintojai, analizuojama pirmųjų elektrinių veikla, apšvietimo elektros energija propagavimo būdai ir keliai Lietuvoje. Pasitelkus ikonografinius šaltinius aiškintasi, koks buvo požiūris į senuosius sietynus ir kas jį lėmė. Pastebėta, kad daugeliu atvejų žvakinių kabančių šviestuvų neskubėta atsisakyti – jie buvo elektrifikuoti.

3.2. Sietynų formų, stilių ir statuso kaita. Skyriuje aptariami ir grupuojami disertacijos kataloge pateikti XIX a. II pusės–XX a. 4 dešimtmečio sietynai, analizuojamos vieno ar kito istorinio stiliaus formų pakartojimo juose dominavimo priežastys. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo vertinami sietynai su žalčio šakomis, todėl gilinamasi į šio reiškinio priežastis. Apšvietimo priemonių gamintojų ir tiekėjų reklamos Lietuvoje išryškėjo elektros apšvietimo nulemti procesai: XX a. I pusėje ne visi kabantys šakoti šviestuvai vadinti sietynais, skirtingos paskirties patalpoms buvo rekomenduojami skirtingi šviestuvai. Iš užsienio gamintojų katalogų išryškėjo, kad didelių permainų elektros amžiuje sietynais ir toliau vadinti puošnūs, su daug šakų, didelės apimties kabantys šviestuvai, skirti reprezentacinės paskirties interjerams.

3.3. Sietynų gamyba carinėje Rusijoje ir nepriklausomoje Lietuvoje. XIX a. II pusėje pramonės raida Lietuvoje aktyvėjo: kūrėsi ne tik tekstilės, popieriaus, medienos, bet ir metalo apdirbimo fabrikai. Analizuojamos sietynus gaminusios Petro Vileišio, Z. M. Gaidžio, A. Lavrinovičiaus, M. Neviadomskio dirbtuvės. Tačiau išvardytos dirbtuvės masiškai apšvietimo priemonių negamino, todėl dauguma Lietuvos var-

totojų pasitenkino atvežtiniais sietynais iš kitų carinės Rusijos gaminviečių. Pasitelkus gamintojų katalogus su kabančių šviestuvų atvaizdais bei žinias apie tam tikrų kraštų gaminiams būdingus bruožus, aptariami Latvijos, Rusijos, Lenkijos dirbtuvių gaminių Lietuvoje išlikę pavyzdžiai. Ypač daug sietynų sakraliniams interjerams buvo importuota iš stambaus metalurgijos centro – Varšuvos. Skyriuje aptariami ir autoriniai lietuvių Jono Kova-Kovalskio, Stasio Kudoko, Vlodo Jukštos, Stepono Narembskio sietynai.

3.4. Sietynų tiekėjai ir importas. Pavienius sietynus gaminusios bažnytinių reikmenų ar metalo apdirbimo dirbtuvės Lietuvoje negalėjo patenkinti XX a. pradžioje kilusio apšvietimo priemonių poreikio, todėl daug jų į Lietuvą gabeno ne tik Rusijos imperijos, bet ir Europos kraštų gamintojai. Remiantis XX a. pradžios skelbimais spaudoje išsiaiškinta, kad užsienio kraštuose pagamintomis lempomis ir sietynais Lietuvoje prekiaavo M. B. Ejges, T. Odynieco, Ch. Dinceso galanterijos ir muzikos prekių bei kitos parduotuvės. Privatūs ir viešieji interjerai Lietuvoje, kaip ir Vakarų Europoje, buvo puošiami prabangiais *Meiseno*, *Baccarat*, *Moser* ir *Elias Palme* dirbtuvių sietynais. Aptariamas importo kryptis patvirtina šaltinių ir išlikusių sietynų pavyzdžių analizė.

Išvados apibendrinamos tyrimo metu išryškėjusios sietynų raidos Lietuvoje tendencijos, sąsajos ir ypatybės europiniame kontekste. Svarbią disertacijos dalį sudaro **sietynų katalogas**, kuris ne tik akivaizdžiai paliudija išlikusių sietynų daugį ir įvairovę, bet taip pat vaizdžiai papildė tekste pateiktą analizę. Kataloge pateikiamos Lietuvos ir Baltarusijos muziejuose saugomų ir viešosiose erdvėse kabančių sietynų fotografijos, informacija apie sukūrimo laiką, vietą, dirbtuves / meistrus, medžiagas, fundatorius, įrašus, analogus, paminėjimus literatūroje ir šaltiniuose. Sietynų konstrukcinių dalių žodynėlis turėtų padėti išvengti neteisingo sąvokų interpretavimo. Prieduose taip pat pateikiamos trys lentelės su duomenimis iš XVII, XVIII, XIX a. bažnyčių dokumentuose rastų sietynų aprašymų. Darbas papildomas gausia vaizdine medžiaga, sudėta prieduose.

Išvados

Taikomosios dailės dirbinių – sietynų analizė tarsi mozaikos dalelė prisideda prie dar platesnio ir išsamesnio Lietuvos materialiosios ir nematerialiosios kultūros suvokimo. Europos apšvietimo priemonių raidos fone išsiaiškinti faktai apie Lietuvos sietynus išryškino įprastus ir tik mūsų šaliai būdingus unikalios gamybos procesus:

- Išanalizavus skirtingų socialinių luomų šaltinių grupes, pasitvirtino sietyno – kaip prabangos daikto – hipotezė. Lietuvoje įsitvirtinus krikščionybei, sietynais buvo puošiami bažnyčių interjerai. Šie brangūs taikomieji dirbiniai jau XVII a. aptinkami didikų aplinkoje, o XIX a. buvo dažni ir vidurinėsios bajorijos dvarų rūmų reprezentaciniuose interjeruose. Priešingai nei kitų Europos šalių miestiečiai, vilniečiai beveik neturėjo kabančių daugiašakių apšvietimo priemonių. Tai liudija, kad sietynai yra elitinės ir krikščioniškos kultūros reiškinys, atėjęs į Lietuvą kartu su Vakarų kultūra.

- Lietuvoje pasireiškė pagrindiniai sietynų raidos etapai, būdingi Vakarų Europos šalims. Būta ankstyviausių karūninių, kamieninių, karkasinių, dubeninių sietynų ir meliuzinų. Kartu su formomis sietynų medžiagos varijavo nuo geležies, ketaus ar medžio iki žalvario, bronzos, stiklo, krištolo ir sidabro. Dėl sudėtingos ekonominės padėties, lėto miestų ir dvarų kultūros augimo Lietuvoje vėliau įsitvirtino karūniniai ir stikliniai sietynai. Remiantis išlikusiais pavyzdžiais ir rašytinių šaltinių duomenimis, atskleistas unikalus Lietuvos Didžiąjį Kunigaikštystei ir Lenkijos karalystei XVII a. būdingas reiškinys – elnio galvos formos su ragais sietynai. Taip pat išsiaiškinta, kad šiame amžiuje Lietuvoje itin populiarūs buvo tik mūsų šaliai būdingi sietynai su žalčio formos šakomis.

- Išlikę pavyzdžiai ir šaltinių duomenys liudija, kad sietynai Lietuvoje buvo ir gaminami – ne tik importuojami. Vis dėlto LDK didikų greta dvarų įkurtos stiklo, majolikos dirbtuvės ar didžiuosiuose miestuose veikusios liejyklos dėl ekonominių ir gamtinių išteklių stokos netapo stambiais sietynų gamybos centrais. Didžiąją dalį kabančių apšvietimo priemonių sakraliniuose ir pasaulietiniuose interjeruose sudaro iš kaimyninės Vokietijos, Rusijos miestų atvežti dirbiniai. Kaip ir kitos Europos šalys, Lietuva pirko šiuos taikomosios dailės dirbinius iš Austrijos, Čekijos, Italijos, Prancūzijos ir Anglijos fabrikų. XVIII a. pabaigoje–XIX a. I pusėje nemažai sietynų importuota iš stikliniais dirbiniais garsėjančio Bohemijos regiono Čekijoje, o XIX a. II pusėje– XX a. 4 dešimtmetyje ypač daug – iš stambaus metalurgijos centro – Varšuvos. Iš užsienio dirbtuvių atvežtos apšvietimo priemonės buvo reikšmingos Lietuvos kultūros plėtrai, nes jos buvo ne tik pirmavaizdis, bet ir įkvėpimo šaltinis vietos meistrams ieškant naujų medžiagų, technikų ir formų.

- Rekonstruota XVII a.–XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos, o kartu ir Europos sietynų raida atskleidžia įvairius funkcinius aspektus. Šie taikomosios dailės kūriniai visais

laikais atliko apšvietimo funkciją, tačiau daug svarbesnė buvo estetinė, reprezentacinė ir simbolinė jų paskirtis. Sietynai savo šviesą ir jos žaismą sustiprinančiomis medžiagomis, spalvomis, ornamentais, linijomis ir net skulptūriniais fragmentais puošė ir sukilnino aplinką. Įžiebtai reprezentacinės paskirties patalpose jie pirmiausia išreiškė šeiminių turtinę galią, kartu svetingumą ir didelę pagarbą. XX a. seni ir naujai pagaminti sietynai su žalčio formos šakomis funkcionavo kaip tapatybės kūrimo įrankis. Daug stipresnę simbolinę reikšmę turėjo sakralinių interjerų sietynai. Bažnyčios centre ar priešais altorių iš viršaus nuleistas įžiebtas sietynas (-ai) liudijo ne tik Bažnyčios autoritetą, bet simbolizavo transcendentinės būties priartėjimą ir dievišką šviesą. Pasitelkus rašytinius šaltinius išsiaiškinta Lietuvoje buvus specialių raritinių sietynų. Šių ypatingų mišrių metu jie įprasmino paslapties ir susikaupimo pripildytą laukimą.

- Aptarus išlikusių sietynų ypatumus, galima konstatuoti, kad daugiausia turime XIX a. II pusės–XX a. 4 dešimtmečio pavyzdžių, o XVII a.–XIX a. I pusės apšvietimo priemonių – ženkliai mažiau. Mus pasiekę sietynų pavyzdžiai yra kuklesni nei esantys Vakarų Europos rinkiniuose. Tačiau reikia nepamiršti, kad šaltiniuose randame žymiai turtingesnę kabančių apšvietimo priemonių vaizdą, nei liudija išlikę pavyzdžiai, ypač tai pasakytina apie XVII a.–XIX a. I pusės atvejus. Per tris šimtmečius brangūs ir kai kada itin trapūs sietynai nyko veikiami nepalankių istorinių sąlygų (Maskvos ir švedų kariuomenių antplūdis XVII a. viduryje–XVIII a. I pusėje, du didieji XX a. karai). Plintant elektros apšvietimui, senieji žvakiniai sietynai Lietuvoje buvo saugomi ir elektrifikuojami toliau naudoti. Šis XX a. I pusėje ir vėliau gyvavęs reiškinys lėmė tai, kad jų išliko iki mūsų dienų.

Atliktas tyrimas užpildo žinių spragą ne tik Lietuvos, bet ir Europos istorinių interjerų ir kultūros paveldo tyrimų kontekste bei sudaro pagrindą tolesniems moksliniams tyrimams. Susisteminti duomenys apie Europos sietynų raidą, Lietuvoje funkcionavusius ir iki mūsų dienų išlikusius sietynus pagelbės paveldosaugos specialistams nustatyti šios rūšies kūrinių meninę vertę, tiksliau juos datuoti ir atributuoti. Tyrimas aktualus sietynus restauruojantiems, juos kuriantiems, taip pat istorinių interjerų visumą rekonstruojantiems specialistams. Sietynų terminų raidos analizė pravers toliau gilinant žinias apie šiuos taikomuosius dirbinius bei atliekant istorinių interjerų tyrimus. Išsiaiškinus nemažai smalsumą žadinusių klausimų, liko ir neatskleistų aspektų. Ateityje būtų galima plėtoti Lietuvoje sietynus kūrusių meistrų ir dirbtuvių paieškas, gilinti žinias apie skirtingų sietynų tipų egzistavimą

ir kilmę Lietuvoje, funkcionavimo interjeruose aspektus, susistemintus išlikusius sietynus lyginti su užsienio kraštų paveldu – tai dar labiau pagilintų žinias apie Lietuvos ir užsienio kraštų kultūrinę sąsają.

MOKSLINIŲ DARBŲ SĄRAŠAS / LIST OF RESEARCH WORKS

Mokslinės publikacijos disertacijos tema / Scientific publications on the topic of the dissertation

1. Sietynai Europoje ir XVII–XX a. pirmosios pusės sietynai Lietuvoje, in: *Kultūros paminklai*, Nr. 14, Vilnius: Savastis, 2009, p. 82–99. ISSN 1392-155X; ISBN 978-9986-420-81-1.
2. XIX a. antrosios pusės – XX a. pirmosios pusės sietynų gamyba pramoninėse Europos dirbtuvėse ir jų paveldas Lietuvoje, in: Tekstai apie dizainą: lietuviški ir tarptautiniai kontekstai. *Acta academiae artium Vilmensis* 61. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011, p. 63–74. ISSN 1392-0316; ISBN 978-609-447-026-4.
3. Lietuvos sietynai XVII a. dokumentuose, in: *Kultūros paminklai*, Nr. 17, Vilnius: Savastis, 2012, p. 144–155. ISSN 1392-155X.

Kitos publikacijos disertacijos tema / Other publications on the topic of the dissertation

1. Sietynas, in: *Lietuvos sakralinė dailė, t. 5: Knygos, Dokumentai, Parodos kronika, XI–XX a.*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009, p. 131. ISBN 9986-669-31-6 (bendras); ISBN 978-609-426-002-5 (5 tomas).
2. Sietynas, in: *Kultūros paminklai*, Nr. 16, Vilnius: Savastis, 2011, p. 192. ISSN 1392-155X.

Viešos paskaitos / Public lectures

Paskaita „Sietynai Europoje ir XVII–XX a. I p. sietynų paveldas Lietuvoje“. Lietuvos dailės istorikų draugijos edukacinis projektas „*Lietuvos dailės istorijos eskizai*“. Kaunas, 2010 01 27; Vilnius, 2010 02 17. / Lecture “Chandeliers in Europe and Chandeliers in Lithuania from the 17th to the 1st hlf of the 20th century”. Educational project of

the Society of Art Historians of Lithuania “*The Sketches of Lithuanian Art History*”.
Kaunas, 27 January 2010; Vilnius, 17 February 2010.

Mokslinės stažuotės / Research traineeships

Valstybinė stipendija mokslinei stažuotei į Varšuvos dailės akademiją (*Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie*) (Lenkija, 2010 11 02–2010 12 01) / State scholarship granted for a research traineeship at The Academy of Fine Arts in Warsaw (Poland, 2 November – 1 December 2010).

Finansinė parama / Financial aid

Lietuvos mokslo tarybos parama akademinėi išvykai į Europos „Šviesos ir stiklo“ draugijos, sietynų, šviesos ir apšvietimo dokumentacijos centro asamblėją (Čekija, 2012 06 21–2012 06 24) / Grant of the Research Council of Lithuania for an academic visit to take part in the assembly of the LIGHT and GLASS European Society and Documentation Centre for Chandeliers, Light and Lighting (Czech Republic, 21–24 June 2012).

TRUMPAI APIE AUTOREJ / ON THE AUTHOR

Alantė Valtaitė-Gagač

Gimė 1985 m. Mažeikiuose.

2003 m. baigė Mažeikių Merkelio Račkausko gimnaziją.

2003–2009 m. studijavo Vilniaus universiteto Istorijos fakultete.

2007 m. pabaigta Kultūros istorijos ir antropologijos programa ir įgytas istorijos bakalauro kvalifikacinis laipsnis.

2009 m. įgytas istorijos magistro kvalifikacinis laipsnis ir paveldosaugininko profesinė kvalifikacija.

2009–2015 m. doktorantūros studijos Vilniaus dailės akademijoje.

Nuo 2009 m. dirba Kultūros paveldo centro, Duomenų skyriaus, Kilnojamųjų objektų poskyryje.

Nuo 2012 m. yra „Šviesos ir stiklo“ draugijos, sietynų, šviesos ir apšvietimo dokumentacijos centro narė.

Born in Mažeikiai in 1985.

2003 – finished the Merkelis Račkauskas Gymnasium in Mažeikiai.

From 2003 to 2007 – studied at Vilnius University, Faculty of History, History of Culture and Anthropology. Holder of a Bachelor of History (BA) degree (2007).

From 2007 to 2009 – studied at Vilnius University, Faculty of History, Heritage Preservation. Holder of a Master of History (MA) degree (2009) and professional qualification of a specialist in heritage preservation.

From 2009 to 2015 – PhD studies at the Vilnius Academy of Arts.

From 2009 works in the Center of Culture Preservation, Data Department, Movable Objects Subdepartment.

From 2012 – member of the LIGHT and GLASS European Society and Documentation Centre for Chandeliers, Light and Lighting.

Alantė Valtaitė-Gagač

**XVII A.–XX A. 4 DEŠIMTMEČIO
SIETYNŲ PAVELDAS LIETUVOJE**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, Menotyra (03 H)

Meno istorija (H 310)

**HISTORICAL CHANDELIERS IN LITHUANIA
FROM THE 17TH CENTURY TO THE 1930s**

Doctoral Dissertation

Humanities, Art Criticism (03 H)

Art History (H 310)

Tiražas 50 egz.

Vilniaus dailės akademijos leidykla ir spaustuė

Dominikonų g. 15, LT-01131 Vilnius

El. p. leidykla@vda.lt

ISBN 978-609-447-163-6